

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

magisterské kombinované studium
2011 – 2013

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Miroslav Bříza

Centrálně plánované hospodářství a pokus o jeho reformu v 50. a
60. letech 20. stol.

Praha 2013

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

JAN AMOS KOMENSKÝ UNIVERSITY PRAGUE

Master Combined (Part time)
2011 - 2013

DIPLOMA THESIS

Miroslav Bříza

Centrally planned economy and attempt of its reform in the 1950s
and the 1960s

Prague 2013

**The Diploma Thesis Work Supervisor: Doc. PhDr. Jakub
Rákosník, Ph.D.**

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Jméno autora

Poděkování

Chtěl bych poděkovat.....

.....

„Kapitalismu je vlastní jedna vada: nerovnoměrné rozdělení bohatství. Socialismu je naproti tomu vlastní jedna ctnost: rovnoměrné rozdělení bídy.“

Winston Churchill

Anotace

Diplomová práce se zabývá procesem příprav, zavádění a důsledků ekonomických reforem v 50. a 60. letech v Československu. Cílem diplomové práce je analýza okolností vedoucích k reformním krokům a důkladné prozkoumání hospodářských reforem z 50. a 60. let 20. století v ČSR spolu s analýzou jejich přínosnosti. První kapitola se zabývá teoretickými východisky. Druhá kapitola analyzuje vnější a vnitřní podmínky 50. let v ČSR. Dále je popsána tzv. Rozsypalova reforma a její dopad na československou ekonomiku. Třetí kapitola analyzuje vnější a vnitřní podmínky 60. let v ČSSR. Následuje rozbor kroků tzv. Šikovy reformy a její dopad na československou ekonomiku. Dále je popsán vliv Pražského jara a vpádu vojsk Varšavské smlouvy na reformní snahy do poloviny roku 1969, kdy byly tyto snahy ukončeny.

Klíčové pojmy

Československo, centrálně plánované hospodářství, ekonomická reforma, socialismus

Annotation

This thesis concerns the preparation and implementation process of economic reforms as well as their consequences during the 1950s and 1960s in Czechoslovakia. The purpose of the thesis is to analyse circumstances leading to the reform steps and to thoroughly examine the particular economic reforms providing an analysis of their rigidity. The first chapter deals with the theoretical background. The second chapter analyzes the external and internal conditions of the '50s in Czechoslovakia. A description of the Rozsypal's reform and its impact on Czechoslovak economy is followed by the third chapter that analyzes the external and internal conditions of '60s in Czechoslovakia. Further I pursue an interpretation of the Šik's reform and its impact on the Czechoslovak economy. I also describe the influence of the Prague Spring and invasion by Warsaw Pact troops on reform efforts by mid-1969, when these efforts were terminated.

Key words

Czechoslovakia, centrally planned economic, economic reform, socialism

OBSAH

ÚVOD	1
1. Teoretická východiska	3
2. 50. léta	7
2.1. Analýza vnějších faktorů v 50. letech	8
2.2. Vnitřní podmínky vedoucí k reformním krokům v 50. letech	11
2.3. První pokusy o ekonomickou reformu v 50. letech	17
2.3.1. Změny v systému řízení po roce 1956	19
2.3.2. Rozsypalova reforma	20
2.3.3. Selhání Rozsypalovy reformy	22
3. 60. léta	26
3.1. Analýza vnějších faktorů v 60. letech	26
3.2. Vnitřní podmínky vedoucí k reformním krokům v 60. letech	28
3.3. Teoretická východiska ekonomické reformy 60. let	31
3.4. Zásady nové soustavy řízení	36
3.5. Realizace zásad nové soustavy řízení a její další vývoj	39
3.6. Pražské jaro a jeho vliv na další kroky při zavádění nové soustavy	48
3.7. Potlačení reformního hnutí a návrat k centrálnímu plánování	54
ZÁVĚR	60
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	63
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	67
SEZNAM ZKRATEK	68

ÚVOD

Období po druhé světové válce bylo celosvětově plné překotných změn. Československo se díky své poloze postavilo na samou hranici dvou zneprátených a nesmiřitelných politických, respektive hospodářských systémů. ČSR přijala po sovětském vzoru centrálně plánované hospodářství, které vedlo ke značným deformacím a následným hospodářským problémům. Situaci ještě více ztížilo přerušování dlouhodobé diskontinuity v orientaci zahraničního obchodu.

Nevyhnutelný a dnes autory vcelku opomíjený proces ekonomických reforem je předmětem této diplomové práce. Cílem diplomové práce je analýza okolností vedoucích k reformním krokům a důkladné prozkoumání hospodářských reforem z 50. a 60. let 20. století v ČSR spolu s analýzou jejich přínosnosti. Teoretické východisko tvoří teorie centrálního makroekonomického plánování.

První kapitola se zabývá teoretickými východisky práce. Jsou uvedeny základní rozdíly mezi kapitalismem a socialismem. Následuje rozbor vlastností peněžně tržního mechanismu, smíšeného ekonomického mechanismu a mechanismu s centrálním plánováním.

Druhá kapitola se zabývá reformními kroky v 50. letech. Sovětský systém centrálně plánovaného hospodářství napasovaný do zcela rozdílných podmínek na území ČSR vedl k značným problémům. Složitá situace vnějších i vnitřních vztahů jen podpořila nepříznivý vývoj. Docházelo k evidentnímu selhávání plánu. V této době vznikaly první reformní myšlenky a kroky, které bylo velmi těžké prosadit. Souhrnně se tyto kroky dají nazvat tzv. Rozsypalovou reformou, jejíž jednotlivé aspekty a dopady jsou hlavní náplní této kapitoly.

Třetí kapitola je nejdůležitější částí této práce. Kolem roku 1963 se objevila celá řada ekonomů, kteří společně formovali své leckdy kacířské myšlenky. V jejich středu vynikal Ota Šik, po němž je také nazvána reforma z 60. let. Teoretická východiska a jednotlivé kroky této reformy jsou hlavní náplní třetí kapitoly. Tak jako naděje

reformátorů, tak i tato práce je zakončena osudným rokem 1968, kdy nejprve došlo k obrovskému reformnímu nádechu, který byl následován hořkým vydechnutím a nástupem normalizace. Doznívající reformní myšlenky v popsáných dokumentech z roku 1969 již nenalezly své uplatnění.

1. Teoretická východiska

ČSR se krátce po druhé světové válce ocitla na prahu dvou zcela odlišných způsobů fungování ekonomiky. Na straně jedné bylo navázání na éru kapitalismu, na straně druhé stál socialismus. Došlo k ostrým názorovým střetům mezi zastánci obou směrů na té nejvyšší jak politické, tak teoretické úrovni. V tomto směru je velmi zajímavá např. teze J. A. Schumpetera ze 40. let 20. st., který zastával názor, že kapitalismus je odsouzen k zániku a to nikoli kvůli svým neúspěchům, ale právě kvůli své úspěšnosti.¹ Kapitalismus se značí soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, které jsou používány za účelem dosažení zisku. K tomu dochází v podmínkách tržního prostředí, jinými slovy cenu určuje střet poptávky s nabídkou. Stát má v tomto systému roli jakéhosi rámcového tvůrce pravidel. Socialismus, který vznikl jako reakce na industrializaci, se dá považovat za jistou protiváhu kapitalismu. Ačkoli Oxfordský slovník světové politiky rozlišuje tři typy socialismu – komunistický, marxistický a sociálně demokratický,² pojednává tato práce o socialismu marxistickém, který byl právě tím, který ovlivnil vývoj druhé poloviny 20. st. v Československu. Ten je založen na společném vlastnictví výrobních prostředků a centrálně plánované ekonomice.³ Přehledné rozdíly mezi kapitalismem a socialismem v klíčových oblastech nabízí J. Kabele – viz tab. č. 1. ČSR pod vlivem okolností popsanych v dalších kapitolách odmítlo kapitalistický způsob jakožto vykořisťovatelský a přiklonilo se k sovětskému typu ekonomického mechanismu řízeným centrálním plánováním, jinými slovy k socialismu.

¹ Schumpeter, J.A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004, s.13.

² Krieger, J.: *Oxfordský slovník světové politiky*, Praha 2000, s.785.

³ A.C.Pigou poukazuje, že v minulosti byly nazývány socialistickými společnosti i ty, jejichž hospodářství se neopíralo o centrální plán, ovšem stálo na společenském vlastnictví výrobních prostředků. Zároveň upozorňuje, že centrální plánování nemusí automaticky znamenat socialistickou společnost. Pigou, A.C.: *Socialism versus Capitalism*, London, 1937, s.65-67.

Tabulka č. 1: rozdíly mezi kapitalismem a socialismem v klíčových oblastech

Režimy →	<i>Kapitalismus</i>	<i>Socialismus</i>
Oblasti ↓		
Hospodářská	Trh se soukromým vlastnictvím	Plánování se společenským vlastnictvím
Politická	Zastupitelská demokracie a konstitucionalismus	Demokratický centralismus a vedoucí úloha strany
Správní	Oddělení správy a samosprávy	Jednotná státní správa
Právní	Odlišení veřejného a soukromého práva	Třídní pojetí práva
Vědecká	Autonomní sociální vědy	Vědecký marxismus jako základ společenských věd
Kulturní	Kulturní modernismus	Socialistický realismus
Etická	Individuální sociální odpovědnost	Společenská solidarita

Zdroj: Kabele, J.: *Z kapitalismu do socialismu a zpět*, Praha 2005, s.13.

Socialismus a kapitalismus mají zcela odlišný mechanismus fungování ekonomiky, který O. Šik definuje následovně: „*Mechanismem fungování ekonomiky rozumíme právní a institucionální uspořádání vztahů lidí ve výrobě, rozdělování a spotřebě materiálních statků a služeb, které vymezuje postavení a roli ekonomických subjektů (podniků, domácností a státu) ve společnosti.*“⁴ Doposud jsou známy tři základní typy mechanismu fungování ekonomiky, které tvoří jistou kombinaci navzájem podmíněných systémiotvorných a regulativních prvků – peněžně tržní mechanismus, smíšený ekonomický mechanismus a mechanismus s centrálním plánováním.

Peněžně tržní mechanismus je způsob fungování ekonomiky známý z kapitalismu. Základním znakem tohoto mechanismu je svoboda rozhodování ekonomických subjektů, které se řídí trhem. Stát má v tomto systému roli tvůrce zákonů, které určují zákony jistá „pravidla hry“. Podle míry zasahování státu do těchto pravidel se dají rozlišit státy s minimálními zásahy uznávající *laissez-faire* a sílu neviditelné ruky trhu

⁴ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.5.

až po státy se silnými zásahy státu vyznávající keynesovský přístup. Smíšený ekonomický mechanismus má v sobě některé prvky tržní ekonomiky, které fungují v kombinaci s centrálně plánovanou ekonomikou. Tento princip není dlouhodobě udržitelný a časem se systém přikloní k jedné či druhé straně. Klasickým příkladem fungování smíšené ekonomiky je poválečná ČSR.⁵

Třetím a pro období 1953 – 1989 na území Československa jediným mechanismem fungování ekonomiky je mechanismus s centrálním plánováním. Právě tento mechanismus byl základem sovětského socialismu. Jak sám název napovídá, primárním systémiotvorným prvkem je direktivní centrální plán „shora“, který za pomoci jednotlivých plánových ukazatelů určuje podnikům, co a jakým způsobem mají vyrábět. Spojení plánování a socialismu popisuje Kurt Rozsypal následovně: „*Marx a Engels pokládali plánovitost ve vývoji ekonomických vztahů a celé ekonomiky za znak socialismu a komunismu. Má-li být socialismus socialismem, pak musí být jeho základním charakteristickým znakem plánovitost vývoje ekonomiky jako celku.*“⁶ Myšlenky K. Marxe⁷ a F. Engelse dále rozpracoval V. I. Lenin, který spojil myšlenku direktivního centrálního plánu s existencí společenského vlastnictví výrobních prostředků. Dalším znakem tohoto mechanismu je neexistence tržních cen, které nahrazují ceny úředně stanovené. L. Frejka vyjmenovává činnosti státu v tomto systému následovně: „...*plánuje prostřednictvím celostátních hospodářských plánů celé hospodářství, vede prostřednictvím svých zaměstnanců národní podnik a rozhoduje, jaká část nadvýrobku se má použít pro akumulaci, pro správní účely, pro branné síly, pro sociální a kulturní účely atd.*“⁸ Tento způsob fungování ekonomiky se objevil poprvé po vzniku SSSR a po druhé světové válce byl převzatý státy sovětského bloku včetně ČSR. Právě snahám o reformu tohoto systému, který byl slepě aplikován v odlišných podmínkách ČSR, je věnována tato diplomová práce.

Pojem ekonomická reforma, který je základním stavebním kamenem této práce, se dá chápat ve dvou směrech. Obecně je pojem ekonomická reforma považován za změnu v mechanismu fungování ekonomiky, ať už se jedná o systémiotvorné nebo regulativní

⁵ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.5.

⁶ Rozsypal, K.: *Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování*, Praha 1978, s.17.

⁷ Podrobně viz, Šik, O.: *Ekonomické reformy a demokratizace*, Köln 1987, s.211-227.

⁸ Frejka, L.: *O ekonomii kapitalismu a socialismu*, Brno 1951, s.56.

prvky. Také se dá ovšem pojem reforma chápat jako změna prvků regulativních při zachování prvků systémotvorných.⁹ Právě k takovým změnám docházelo v ČSR v období 1953 – 1989 a takto je také třeba chápat pojem ekonomická reforma v této diplomové práci.

⁹ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.7.

2. 50. léta

Období 50. let se dá z celosvětového hlediska označit za dobu nejtěžší „studené války“, bipolarizaci mocenskopolitických vztahů a rozdělení světa na dvě části – demokratickou a země pod vlivem sovětského bloku. Jednalo se o období obrovského zbrojení a i přes překonání kritického roku 1953, bylo mezinárodní napětí z dnešního pohledu velmi vysoké. Vojenské arzenály obou supervelmocí byly natolik vybavené, že došlo k reálné hrozbě zničení lidstva. Demokratické země zažívaly nástup vědeckotechnické revoluce doprovázené vysokým tempem hospodářského růstu. Podstatným rysem této doby byl počátek a následné prohlubování západoevropské integrace. Ekonomickým lídrem demokratických zemí byly jednoznačně Spojené státy. V zemích sovětského bloku došlo k hromadnému převzetí centrálně plánované ekonomiky, které bylo zpočátku také doprovázeno značným hospodářským růstem. Pro ČSR bylo toto období zvláště těžkým, neboť stálo na samé hranici obou zneprátelených stran. Byli jsme donuceni svou průmyslovou výrobu orientovat takřka výhradně na strojírenství, což se ukázalo jako zárodek problémů pro další období. V. Průcha popisuje období 50. let následovně: *„Marxistická politická ekonomie a z ní vycházející hospodářská politika předpokládaly, že po proletářské revoluci následuje přechodné období od kapitalismu k socialismu, v němž se prolínají rysy obou ekonomických soustav. Kapitalistický sektor je postupně omezován až do úplné likvidace, zatímco menší soukromá hospodářství v zemědělství i v ostatních odvětvích se sdružují do „vyšších socialistických forem hospodaření“.* Podle dobové terminologie se vícesektorová ekonomika mění v jednosektorovou socialistickou ekonomiku ve státní a družstevní formě. Za jeden ze stěžejních úkolů přechodného období byla považována likvidace soukromého vlastnictví výrobních prostředků a s ním spojeného vykořisťování námezdních pracovníků.“¹⁰ K. Rozsypal nazval 50. léta obdobím vysokého mezinárodně politického napětí a pokračování hospodářské diskriminace ze strany kapitalistických zemí, což podporovalo

¹⁰ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.249.

dělbou práce zemí socialistického tábora.¹¹ Nepříliš zdařilé kroky v hospodářské politice vedly již v 50. letech k prvním reformním snahám, které jsou hlavní náplní této kapitoly.

2.1. Analýza vnějších faktorů v 50. letech

Ač se téma této diplomové práce zabývá 50. a 60. léty 20. století, pro úplné pochopení veškerých okolností je třeba nahlédnout trochu více do historie, konkrétně na období po skončení druhé světové války. Po dobu spojeneckví se mocnosti relativně snašely bez větších komplikací, po válce se však stále více projevovala neslučitelnost ideologií a mocenskopolitických cílů Spojených států a Sovětského svazu. Důsledkem těchto zcela zásadních nesrovnalostí mezi oběma tábory bylo vytvoření bipolárního světa a vznik „studené války“, která zasáhla převážnou část okolního světa. Dovršením mocenskopolitického rozdělení Evropy se stalo rozdělení Německa z roku 1949.¹² Toto rozdělení mělo pro mnoho zemí zcela zásadní důsledky týkající se politického a ekonomického dění na dalších 40 let, včetně Československa. Také se jednalo o začátek éry horečného zbrojení eskalující ve vývoji atomových a vodíkových bomb.

Dalším důležitým faktorem byl posun značné části světa doleva v poválečném období. Levicová smýšlení a hnutí se prosazovala nejen v středoevropských a jihoevropských zemích, ale také například v Číně, kde se komunistická strana dostala revolucí k moci. Ve stejnou dobu se začala rozpadat koloniální impéria. Díky těmto okolnostem bylo pod více či méně silným vlivem Sovětského svazu cca 900 milionů obyvatel, což odpovídalo 35 % světové populace žijící na 26 % světové pevniny.¹³ Sovětský svaz vychází z války silně mocenskopoliticky posílen. Naopak z ekonomického hlediska se vítězem války staly Spojené státy a to především díky nadpoloviční světové průmyslové produkci. Po roce 1949 poválečná radikalizace

¹¹ Rozsypal, K.: *Československé národní hospodářství po 2. světové válce*, Praha 1974, s.22.

¹² Veselý, Z.: *Dějiny mezinárodních vztahů*, Plzeň 2007, s.350-371.

¹³ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.28.

v západní Evropě klesala spolu s vlivem levicových stran, zatímco východní Evropa směřovala opačným trendem.

Je nutné si uvědomit, že silné tendence k znárodňování a makroekonomickému plánování nebyla po druhé světové válce pouze komunistická myšlenka. K velkému znárodňování došlo ve Velké Británii, Francii či Itálii. Plánování se stalo ústředním tématem v západní ekonomické teorii pod vlivem keynesovské revoluce zastávající zvýšené intervence do chodu ekonomického mechanismu. Baštou západního plánování se stala Francie, která připravovala plány až do 90. let. Velká Británie měla plán od roku 1948 – 1952, po-té bylo od plánování upuštěno. Plánování bylo odrazem nespokojenosti s neustále se vracejícími hospodářskými krizemi liberálních tržních ekonomik. Západní plánování však nerušilo tržní mechanismus, nýbrž působilo jako korekce tam, kde trh nepůsobí, funguje nedostatečně či škodlivě. To činilo zcela zásadní rozdíl oproti plánování v SSSR, které mělo charakter normativně direktivní. Jednotlivé cíle tohoto plánování byly rozepisovány prostřednictvím makroekonomického bilancování a soustavy závazných plánových ukazatelů až do podniků.¹⁴ Jinými slovy socialistické plánování nahradilo funkci tržních mechanismů.

Již od konce druhé světové války počítali českoslovenští odborníci i politici s výrazným rozšířením hospodářských vztahů se Sovětským svazem. Tato oboustranná náklonnost vyústila v čtyři dohody o vzájemných dodávkách zboží z let 1945 – 1946, které se automaticky prodlužovaly o další rok, což ovšem neomezovalo hospodářskou spolupráci se Západem.¹⁵ „Vítězný“ únor 1948 znamenal pro ČSR z mezinárodněpolitického hlediska zařazení do sovětského bloku. Spojené státy po roce 1949 praktikovaly politiku embarga, díky které se uzavřela možnost zahraničního obchodu se západními zeměmi a ČSR se musela přeorientovat již výhradně na Východ. Systém dvoustranných obchodních smluv nahradil sovětský protipól Marshallova plánu¹⁶ – mezinárodní organizace Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Ta

¹⁴ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.9-11.

¹⁵ Kaplan, K.: *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004, s.356-359.

¹⁶ Marshallův plán (oficiálně European recovery program) byl přijat 3. 4. 1948 americkým kongresem. Na návrh G. C. Marshalla byla poskytnuta Evropě zdecimované válkou obrovská finanční pomoc v celkové výši cca 13 mld \$. USA si dobře uvědomovaly nutnost politické stability v Evropě a potřebu odbytiště výrobků pro americké podniky, což se dá pokládat za hlavní hnací motor této štedré politiky. Sovětská

vznikla v lednu 1949 mezi Sovětským svazem, ČSR, Polskem, Bulharskem, Maďarskem a Rumunskem, následovalo připojení Albánie v tomtéž roce a NDR (1950).¹⁷ Nutno podotknout, že právě ČSR bylo poznamenáno embargem ve větší míře než ostatní východoevropské státy, díky silné západní orientaci hospodářských styků. ČSR se rázem stala průmyslově nejvyspělejším článkem sovětského bloku, čímž se otevřela možnost širokých odbytišť průmyslového zboží do zemí RVHP, ovšem to za předpokladu reorientace výroby. V. Průcha upozorňuje na důležitou okolnost: „*Partneři z RVHP přitom přeceňovali reálné možnosti československé ekonomiky a vyvíjeli tlak na převzetí těžko splnitelných závazků.*“¹⁸ Období let 1949 – 1953 se vyznačovalo nejužší podřízeností Sovětskému svazu, který silně dbal na zbrojení.

„Studená válka“ gradovala během Korejské války (1950 – 1953), kde se střetly komunistické režimy s demokratickými. Rok 1953 znamenal uklidnění vyhrocené politické situace a to především díky úmrtí J. V. Stalina, po kterém následovala tzv. politika „nového kurzu“, spolu s ukončením korejského konfliktu. V následujících letech bylo zjevné zmírňování napětí, které vyvrcholilo v roce 1955 setkáním vedoucích představitelů vlád SSSR, USA, Velké Británie a Francie. Následovalo snížení stavu ozbrojených sil SSSR, ke kterému se přidala i armáda ČSR. Kapitalistické státy dokonce lehce zmírnily embargo a došlo k jistému oživení vzájemného obchodu.¹⁹

Druhá polovina 50. let byla v západních státech obdobím dynamického hospodářského růstu a zrychleného technického a technologického rozvoje. Zároveň probíhala integrace západoevropských zemí, která vyvrcholila ve formě Evropského sdružení uhlí a oceli (ESUO), Evropským hospodářským společenstvím (EHS), Evropským společenstvím pro atomovou energii (EURATOM) a Evropským sdružením volného obchodu (ESVO). Podstatným jevem byla také probíhající silná vlna dekolonizace. V Sovětském svazu začala éra N. S. Chruščova, který přišel s kritikou Stalinova „kultu osobnosti“, čímž nastartoval celospolečenskou diskuzi o možných způsobech „destalinizace“, která se například projevila v rehabilitaci odsouzených

strana tento návrh nepřijala, což mnozí považují za velmi podstatný krok ke „studené válce“. Podrobně viz, Krátký, K.: *Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války*, Plzeň 2010.

¹⁷ Podrobně viz, Kaplan, K.: *Československo v RVHP 1949 – 1956*, Praha, 1995.

¹⁸ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.261-262.

¹⁹ Tamtéž, s.288.

v politických procesech. Rok 1956 poznamenala politická nestabilita v Polsku a Maďarsku, což spolu se Suezskou krizí opět vyvolalo jisté napětí mezi Východem a Západem, které se však po překonání krize podařilo relativně zažehnat. Země RVHP v druhé polovině 50. let vykazovaly dokonce vyšší hospodářský růst než západoevropské státy. Fatální důsledky však mělo nezachycení včas a v celé šíři nových vědních a průmyslových oborů, což byl počátek zaostávání Východu za Západem.²⁰

Výsledkem vnějších ekonomických vztahů byla nekonkurenceschopnost československých výrobků na světových trzích, která byla prohloubena spoluprací se zeměmi v rámci RVHP. Počáteční zájem o československé výrobky byl nahrazen odbytovými a surovinovými problémy. Vzhledem k dominantnímu postavení strojírenské výroby byl nedostatek surovin zcela zásadním problémem. Dovoz potřebných surovin se tak musel získat vývozem vlastních surovin a spotřebního zboží na úkor domácího trhu. Nezbytný dovoz surovin a potravin z kapitalistických států způsobil zvyšování zahraničního dluhu. Po uvolnění obchodu s kapitalistickými státy v roce 1954 se naplno projevila špatná technická úroveň československých výrobků a země RVHP začaly upřednostňovat výrobky kapitalistické. Výborná výchozí úroveň strojírenství nevedla k jeho dalšímu vývoji, a proto se snižovala jeho technická úroveň. Spolu s jednostranným rozvojem hospodářství a silným tokem investic na úkor jiných odvětví bylo zaděláno na velké problémy, které nezachránila ani nutná orientace na rozvojové země, kterým bylo zboží poskytováno na dlouhodobé úvěry. Jediným efektem, který přinesla tato orientace, byla změna pozice ČSR z dlužníka na věřitele.²¹

2.2. Vnitřní podmínky vedoucí k reformním krokům v 50. letech

I v případě analýzy vnitřních podmínek vedoucích k reformním krokům v 50. letech se musíme vrátit poněkud více do minulosti. Konkrétně do období druhé světové války, kdy byla na území ČSR uplatňována centrálně plánovaná ekonomika hitlerovského Německa, která však nelikvidovala soukromé vlastnictví podniků. Po

²⁰ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.298.

²¹ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.189 – 196.

válce lze systém hospodářství charakterizovat jako smíšený ekonomický mechanismus. Zda se přikloní ČSR k peněžně tržní ekonomice či centrálně plánovanému hospodářství záleželo na vůli Národní fronty.²² Zcela zásadní význam mělo v tomto momentu znárodnění průmyslu, velkých bank a pojišťoven spolu s první etapou pozemkové reformy.²³ Tyto kroky zajistily široký pozitivní ohlas venkovského lidu, který začal silně podporovat lidově demokratické zřízení, což se projevilo ve volbách z května 1946, kde KSČ získalo 37,9% hlasů. Toto vítězství otevřelo cestu dalšímu znárodnění podniků, jejichž výrobní kapacita činila celkem dvě třetiny československého průmyslového potenciálu. Značné problémy plynuly z neutěšené situace na pracovním trhu. V roce 1946 bylo evidováno 519 tis. volných míst, což bylo způsobeno zčásti nuceným odsunem Němců a zároveň nástupem několika ročníků do škol.²⁴

V říjnu 1946 byl přijat první poválečný dvouletý plán pro období 1947 – 1948. Plánování bylo stejně jako v dalších vyspělých zemích té doby považováno za základní formu řízení veřejného sektoru hospodářství a usměrňování soukromého sektoru, proto nad jeho použitím nevznikaly názorové rozepře. Plán byl schválen nově vytvořenou Ústřední plánovací komisí (ÚPK), v jejímž čele stál předseda vlády. Plán byl přijat veřejností s nadšením a zároveň vzbudil velkou pozornost v zahraničí. Došlo k vytváření Národních podniků, které byly napojeny na státní rozpočet, ale zároveň byly samostatnými právními osobami. V období „dvouletky“ se inklinovalo spíše k indikativnímu než centrálně direktivnímu typu národohospodářského plánování, což vedlo k posílení tržních prvků v ekonomice.²⁵

Příprava prvního pětiletého plánu byla zahájena v říjnu 1947. Na rozdíl od „dvouletky“ se však tentokrát začaly objevovat značně rozdílné představy o cílech a metodách pětiletého plánu. Spory se vedly především o to jaké cíle má státní intervence sledovat, v jakém rozsahu zasahovat do ekonomiky, o pojetí pružnosti plánování a o přeměně či zachování struktury československého hospodářství. Názorový spor vedený

²² Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.12-13.

²³ První etapa znárodnění průmyslu a bank z roku 1945 měla široký dopad. Celkem bylo znárodněno 3348 podniků, ve kterých bylo zaměstnáno 721 600 osob, což činilo 55,3% z celkového počtu zaměstnaných osob v tomto odvětví. Podrobně viz, Kaplan, K: *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968.

²⁴ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.95-144.

²⁵ Tamtéž, s.151-159.

především mezi představitelem národně socialistické strany dr. J. Hejdou a představitelem KSČ ing. L. Frejkou byl definitivně rozhodnut mocenským zvratem po 25. 2. 1948. Od té doby již nebyl prostor pro dialog a přípravy první pětiletky byly plně v rukou KSČ vedené dle jejího programu.²⁶

Únorový převrat se stal diskontinuitním mezníkem novodobých dějin Československa.²⁷ Sítila centralizace politické moci v čele s fakticky jedinou stranou. Následovalo dovršení lidově demokratické pozemkové reformy, druhá etapa znárodnění a Zákon o národním pojištění. Zároveň se vytvářela nová hospodářská strategie.²⁸ Metody plánování zpočátku nekopírovaly sovětský vzor. Byla ale zjevná snaha najít návaznost na „dvouletku“ a hledání vlastních přístupů. Za první pětiletkou stáli především čelní ekonomové KSČ L. Frejka a jeho zástupce J. Goldmann, kteří získali své odborné vzdělání ještě za první republiky a období německé okupace prožili v exilu ve Velké Británii. Jejich vize směřování během první pětiletky vycházela z analýzy vývoje československého hospodářství jak z hlediska oborové, tak územní struktury, která upozorňovala na předimenzovanost textilního průmyslu, na nerovnoměrné rozložení výroby (především nízká úroveň zprůmyslnění Slovenska) a na pravděpodobnost vysoké poptávky po výrobcích v oboru strojírenství a chemie. Výsledkem této analýzy byly základní cíle první pětiletky, které počítaly s rychlejší dynamikou těžkého průmyslu.²⁹ Předstih těžkého průmyslu však nebyl plánován v „nezdravé míře“, nejednalo se tedy o radikální strukturální zlom.

Od roku 1950 došlo k radikálnějším změnám. Jak bylo popsáno v minulé kapitole, svět byl rozdělen na dvě soustavy, začala éra horečného zbrojení a SSSR získal hegemonní postavení ve východní Evropě. Důsledkem bylo mimo jiné mechanické přebírání sovětského systému a odklon od návaznosti na „dvouletku“. SSSR tlačilo ČSR k vyšším dodávkám těžkého a chemického průmyslu. Situace se ještě zhoršila po vstupu

²⁶ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.15-17.

²⁷ Téma podstaty a způsobu únorového převratu přesahuje rámec této diplomové práce, ovšem jedná se o tak zásadní mezník v naší historii, že je třeba jejímu studiu věnovat pozornost. Podrobně viz, Kaplan, K.: *Československo v letech 1945 – 1948: 1. část*, Praha 1991, s.143-153.

²⁸ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.195.

²⁹ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.18-19.

ČSR do RVHP, kdy vzniklo přesvědčení, že se ČSR má stát jakousi strojní velmocí zásobující socialistické země. Sílící tlak k převzetí těžko splnitelných závazků vyvrcholil radikální revizí první pětiletky z února 1951, která předpokládala razantní urychlení růstu průmyslové výroby, těžkého průmyslu a stavebnictví spolu s téměř dvouásobnými investicemi. Zároveň byl kladen velký důraz na zbrojení, kdy některá opatření hraničila s přechodem k válečnému hospodářství. Nově vzniklé akční výbory odstraňovaly nespolehlivé, reakční a zároveň neschopné a nevýkonné zaměstnance, což postihovalo většinou odborníky, kteří nebyli členi KSČ a odmítli do ní vstoupit. Koncem roku 1950 však přerostly čistky do samotné vnitropolitické scény na nejvyšší úrovni, díky čemuž byla prakticky zlikvidována i celá intelektuální elita teoretických ekonomů a manažerských osobností, kteří do té doby formovali hospodářskou politiku KSČ. Mezi postižené patřili především ekonomové z londýnské emigrace v čele s popraveným L. Frejkou.³⁰

Obrovské množství odstraněných odborníků bylo kompenzováno náhradníky z řad dělnických kádrů, kteří prošli přípravkami pro vysoké školy. Do vedoucích funkcí nastoupili absolventi ročních Ústředních dělnických škol při výrobních ministerstvech či absolventi jednorozročných stáží na vysokých školách v SSSR. Právě tito lidé spolu se sovětskými poradci tvořili personální základnu pro přípravu a uskutečnění přeměny soustavy plánování a řízení národního hospodářství podle sovětského vzoru. K této transformaci došlo na přelomu let 1951 – 1952 a probíhala ve dvou etapách. V první etapě došlo k reorganizaci řídicích orgánů průmyslu tak, aby bylo možné detailní přímé direktivní řízení podniků z centra. Zároveň byl zaveden nový systém účetní evidence „chozrasčot“, kterým byl nahrazen systém socialistického podnikového hospodářství (SPH). Ústřední plánovací komise byla nahrazena Státním úřadem plánovacím (SÚP). V druhé etapě byla zavedena sovětská metodika plánování. Hospodaření podniků bylo napojeno přímo na státní rozpočet, byly zavedeny státní katalogy prací, nové mzdové tarify spolu se systémem dvouokruhových pevných, navzájem oddělených státních cen. Sovětský systém centrálního plánování začal v ČSR působit k 1. 1. 1953, čímž začalo období naprosto detailního zasahování centra do každé části ekonomiky.³¹ Přehnaná

³⁰ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.19-20.

³¹ Tamtéž, s.20-21.

centralizace měla řadu negativních efektů. Primárním nedostatkem bylo, že systém vedl k značné nehospodárnosti, neboť podniky skrývaly rezervy a nadsazovaly potřebu investic, pracovních sil, surovin a materiálu.³²

Na přelomu let 1950 a 1951 se začaly plně projevovat nepříznivé důsledky rychlé výstavby velké armády, což způsobilo narůstající potíže ekonomiky. Politické tlaky a hrozby armádního velení si vynutily plnění svých obrovských nároků. Celkové výdaje na armádu a bezpečnost v letech 1949 – 1953 činily 235,7 mld. Kčs, což představovalo polovinu tehdejších investic do hospodářství. To vedlo k omezení civilní výroby a k nemožnosti plnění úkolů v ostatních odvětvích, což značně ztížilo potenciál možného rozvoje v těchto letech.³³

Dalším výrazným problémem bylo přetrvávání přidělového systému ještě v roce 1953, což byl evropský unikát. Vedení KSČ se rozhodlo spojit zrušení přidělového systému s redukcí peněžních prostředků v rukách obyvatelstva, což zajistila peněžní reforma, která vyvolala značný nesouhlas obyvatelstva.³⁴ Úmrtí J. V. Stalina, zmírnění napětí mezi oběma supervelmocemi, úmrtí Klementa Gottwalda i nesouhlas obyvatel s peněžní reformou vedlo k politice „nového kurzu“. Za hlavní rysy této politiky lze pokládat stagnaci a částečný odliv kolektivizace, nový plán rozvoje zemědělství na 2 až 3 roky, posunutí druhé pětiletky o dva konsolidační roční plány (1954 a 1955), omezení a přeskupení investic, snížení vojenských výdajů, změnu koncepce sociální politiky a vyšší přírůstky zahraničního obchodu než průmyslové výroby.³⁵ Tyto kroky dokázaly nastartovat růst ekonomiky, snížit disproporce a zmírnit sociální a politické napětí. Zároveň se začaly ozývat hlasy, které kritizovaly zavedený systém sovětské metodiky plánování. Vznikla dokonce dříve těžko myslitelná odborná diskuze, jejímž závěrem bylo doporučení odpoutat se od převažujícího extenzivního růstu a nerozšiřovat počet pracovních sil ve výrobní sféře, které nepřinášejí vzestup produktivity práce.³⁶

³² Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl, *Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.276.

³³ Kaplan, K.: *Československo v letech 1948 – 1953: 2. část*, Praha 1991, s.102-104.

³⁴ Rataj, J.: *KSČ a Československo I. (1945 – 1960)*, Praha 2003, s.149-151.

³⁵ Podrobně viz, Kaplan, K.: *Československo v letech 1953 – 1956: 3. část*, Praha 1992, s.20-29.

³⁶ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl, *Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.288-292.

Přestože v období druhého pětiletého plánu došlo k značnému ekonomickému zotavení v ČSR, které se projevovalo poměrně vysokými a meziročně vyrovnanými přírůstky makroekonomických veličin, sílily hlasy volající po systémových a strukturálních změnách a decentralizaci řízení. Dosavadní extenzivní ekonomický rozvoj hospodářství dospěl v této době ke svým limitům, což se začalo projevovat jeho stagnací.³⁷ Problematika extenzivních a intenzivních faktorů a jejich podílu na růstu národního důchodu obecně budila velkou pozornost. K. Rozsypal je definuje následovně: „...*extenzivní faktory se projevují kvantitativním růstem výrobních zdrojů země (výrobní fondy a objem živé práce ve výrobní sféře) a intenzivní faktory vyšší účinností výrobních zdrojů země.*“³⁸ Pokud je tedy převážná část přírůstku národního důchodu způsobena kvantitativním růstem výrobních zdrojů, jedná se o extenzivní charakter hospodářského růstu, pokud kvalitativním růstem výrobních zdrojů, jedná se o intenzivní ekonomický růst. Velmi nízký podíl extenzivních faktorů na růstu národního důchodu, především v druhé polovině 50. let, ukazuje tabulka č. 2.

Tabulka č. 2: Podíl extenzivních a intenzivních faktorů na tempu růstu národního důchodu v procentech v období 1951 – 1970

Období	Podíl extenzivních faktorů	Podíl intenzivních faktorů
1951 – 1955	16,7	83,3
1956 – 1960	8,7	91,3
1961 – 1965	65,7	34,3
1966 - 1970	25,7	74,3

Zdroj: Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.123.

J. Dolanský pronesl na začátku roku 1957 na zasedání ÚV KSČ projev, kterým rozpoutal kampaň za vyšší efektivnost československého národního hospodářství. Prostředkem mělo být využívání zbožně-peněžních vztahů³⁹ a vyšší samostatnost podniků.⁴⁰ Tyto principy měla do praxe zavést ekonomická reforma zpracovaná týmem, v jejímž čele stál první náměstek předsedy SÚP K. Rozsypal (proto je často nazývána Rozsypalova reforma), která je hlavním předmětem následující kapitoly.

³⁷ Rákosník, J.: *Sovětzace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha 2010, s.140.

³⁸ Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.116.

³⁹ Zbožně-peněžní vztahy znamenaly v dobové terminologii tržní vztahy.

⁴⁰ Dolanský, J.: *Za vyšší efektivnost československého národního hospodářství*, Praha 1957.

2.3. První pokusy o ekonomickou reformu v 50. letech

Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, do roku 1953 se jednalo na území ČSR o systém řízení v podmínkách smíšené ekonomiky, od 1. 1. 1953 však došlo k převzetí sovětského systému plánovitého řízení, což představovalo komplexní soustavu plánovitého řízení všech stránek reprodukčního procesu. Mechanismus fungování přejímané soustavy má tyto charakteristiky: základním nástrojem řízení je rozpis podrobného státního plánu opírajícího se o pětiletý plán, podniky řídí svou vlastní činnost podle zásad podnikového chozrasčotu,⁴¹ úkoly a prostředky jsou podnikům stanoveny ministerstvem rozpisem státního plánu, vedení podniků se při řízení opírá o soustavu norem, ceny jsou pevné a stanoveny státem, mzdové fondy a průměrné výdělků jsou stanoveny státem, smluvní vztahy s dodavateli a odběrateli si domlouvá podnik sám, financování podniku provádí Státní banka, každý podnik je závislý na plánovaném úvěru, investice jsou financovány ze státního rozpočtu, podniky odvádějí na konci roku všechny volné finanční prostředky včetně odpisů do státního rozpočtu, podniky neprodávají zásadně za maloobchodní ceny obyvatelstvu a neobchodují se zahraničím.⁴²

Již od roku 1954 se objevovala kritika stranických orgánů na zasedáních ústředního výboru KSČ. Za hlavní příčiny nedostatků nové soustavy řízení byla obecně považována nedůsledná aplikace zásad, metod a nástrojů řízení na jednotlivých stupních, nízká znalost řízených objektů na ministerstvech a hlavních správách, nedostatečná zkušenost řídicích kádrů, velký počet podniků řízený přímo ministerstvy, malá účinnost některých nástrojů a metod řízení (zejména investiční výstavba, rozmisťování pracovních sil, podrobné plánování výroby a materiálně technické zásobování), nízká hmotná zainteresovanost podniků a nerespektování specifických

⁴¹ Encyklopedie Co je co definuje hlavní zásady chozrasčotu následovně: „*Krytí všech výdajů podniků příjmy z realizované produkce, dosažení plánované rentability, hospodářská operativní samostatnost, hmotná odpovědnost za splnění plánu, za využívání výrobních zdrojů a za finanční výsledky hospodaření, hmotná zainteresovanost podniku a jeho zaměstnanců, kontrola hospodářské činnosti ekonomickými prostředky (tzv. kontrola korunou).*“ [Http://www.cojeco.cz](http://www.cojeco.cz) [online]. [cit. 2013-03-04]. Dostupné z: http://www.cojeco.cz/index.php?id_desc=37278&s_lang=2&detail=1.

⁴² Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.349-350.

zvláštností našeho hospodářství při přejímání nového systému. Samotné podniky pak v polovině 50. let kritizovaly značné změny výrobních plánů (a to nejen ročních, ale i během roku, nemluvě o pětiletém plánu), přílišnou podrobnost, těžkopádnost a administrativní náročnost ročních plánů (každá změna vyžadovala schválení na vyšších stupních řízení), značnou chybovost způsobenou velkou podrobností a administrativou (oprava jedné chyby vyžadovala opravu celého řetězu navazujících plánů), velké množství hodnotících ukazatelů podniku, které byly často v rozporu a činily tak plán nereálným, každoroční navyšování plánu výkonným podnikům které přesahují plány, zatímco nevýkonným podnikům jsou plány v průběhu roku odepisovány a ztráty hrazeny ze státního rozpočtu, zanedbávání rozvoje kapacit vývojových a konstrukčních útvarů, plýtvání prostředky na vývoj, projektování a výzkum, minimální pravomoc při rozhodování o investicích a úsporách podniku a prakticky žádný vliv na vlastní dlouhodobý rozvoj podniku. Stejně tak se ale ozývaly kritické hlasy centrálních orgánů, kterým vadilo především požadování nových investic, které mnohonásobně překračovaly možnosti národního hospodářství, nezávislost zisku investičních prostředků na dosažených hospodářských výsledcích, plýtvání investičními prostředky ke konci roku tak, aby nebyly zpětně odčerpány do státního rozpočtu, zakrývání rezerv v návrzích plánu, nadsazení potřeby pracovních sil, materiálu a surovin, vyšší důraz na výrobky s vyšší rentabilitou a nižší pracností, snaha podniků zvyšovat ceny zaváděním „nových“ výrobků bez úměrného zvýšení jejich užitné hodnoty. Tyto zcela rozdílné postoje a pohledy obou stran na sebe narážely při projednávání návrhů nových ročních plánů.⁴³ Bylo naprosto zřetelné, že vysoká očekávání spojená s převzetím sovětského modelu centrálního plánování zůstala daleko za očekáváním a bylo nutné přistoupit k jeho úpravám.

Stranické orgány reagovaly na výše zmíněné problémy usnesením celostátní konference KSČ v roce 1956,⁴⁴ z které vzešly jasné snahy přizpůsobit převzatou soustavu řízení československým podmínkám. Mezi základní direktivy patřilo: vycházet na všech stupních řízení z perspektivního plánování, vypracovat dlouhodobé perspektivní plány koordinované s ostatními socialistickými zeměmi (10 – 15 let),

⁴³ Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.350-351.

⁴⁴ Usnesení ÚV KSČ: *Usnesení celostátní konference KSČ v roce 1956*, Rudé právo – příloha, 16.6.1956, s.1 – 15.

zjednodušit roční plánování a postupně jej přenášet na nižší stupně řízení, ponechat centrálním orgánům k rozhodování pouze nejdůležitější položky, ostatní otázky delegovat nižším orgánům, které lépe znají místní podmínky, posílit pravomoc a odpovědnost podniků a národních výborů při řízení investiční výstavby, posílit úlohu zisku pro rozvoj a vyšší hospodárnost výroby a oběhu, rozšířit přímý a stabilní styk odběratelských a dodavatelských podniků, posílit úlohu odbytu a zvýšit odpovědnost vedoucích pracovníků zvýšením jejich pravomocí při využívání finančních prostředků. Ve stejné době řada odborníků v čele s O. Beranem volala po urychlení investiční výstavby.⁴⁵ Usnesení celostátní konference z r. 1956 bylo rozděleno na dvě hlavní části. První část tvořila bezodkladná opatření, druhá potřebovala delší dobu pro přípravu pod vedením K. Rozsypala a vyústila v přijetí „Zásad zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví“ na zasedání ÚV KSČ v únoru 1958,⁴⁶ což se dá považovat za první fázi tzv. Rozsypalovy reformy.⁴⁷ Po maďarské revoltě se stalo značnou komplikací tažení komunistických stran proti revizionismu, které nejenže zabrzdlilo rozvoj ekonomické teorie, ale především omezilo prostor a zarazilo odvalu tvůrců reformy při hledání východisek a určování rozsahu a hloubky navrhovaných změn. Projevem revizionismu byla v té době jakákoli snaha o uplatnění tržního mechanismu, oslabení centralistického plánu, či pokusy nahradit nebo doplnit státní vlastnictví podniků samosprávou výrobců.⁴⁸

2.3.1. Změny v systému řízení po roce 1956

Silný důraz byl kladen na základní nástroj řízení, kterým byl pětiletý plán, který by se měl opírat o stav poznání obsažený v dlouhodobých výhledech. Tento nástroj byl relativně dobře aplikován u těch odvětví, které byly minimálně závislé na vnějších vztazích, jako bylo např. lesnictví či vodní hospodářství. Odvětví závislá na vývoji vnějších vztahů jako např. strojírenství však vykazovala velmi slabé výsledky, k čemuž

⁴⁵ Beran, O.: *Urychlit investiční výstavbu*, Rudé právo, 20. 6. 1956, s.2.

⁴⁶ Usnesení ÚV KSČ: *O zásadách zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví*, Rudé právo, 27. 2. 1958, s. 1-2.

⁴⁷ Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.351-352.

⁴⁸ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.263-265.

přispěl i nízký vědecko-technický pokrok. Pokud se v některých odvětvích či celém hospodářství podstatně změnily podmínky, ze kterých vycházel schválený pětiletý plán, byly centrální orgány zavázány plán komplexně změnit. Zásady podnikového chozrasčotu zůstaly beze změny, ovšem došlo ke vzniku nadpodnikového chozrasčotu (v dobové terminologii), které jsou známé jako výrobní hospodářské jednotky (VHJ), což vytvořilo základ pro další následnou reorganizaci průmyslu. VHJ byly přitom původně zamýšlené jako přechodná etapa k další decentralizaci strategického řízení na podniky. Za zmínku jistě stojí i zrušení závaznosti ukazatele generálních oprav, díky čemuž si podniky mohly koupit nový stroj, bylo-li to výhodnější než oprava starého. Další změnou bylo, že tzv. decentralizovaná výstavba byla nově v pravomoci podniků, vláda nadále rozhodovala především o centralizované výstavbě (investiční výstavba a generální opravy). To představovalo první pozvolný krok v přenesení financování investic z prostředků podniků.⁴⁹ Důraznější, konkrétnější a ucelenější změny z druhé poloviny 50. let můžeme souhrnně nazvat Rozsypalovou reformou.

2.3.2. Rozsypalova reforma

K. Rozsypal byl prvním náměstkem předsedy SÚP a stál v čele týmů, které koncipovaly ekonomické reformy z let 1958 – 1960. Ta se dá rozdělit do tří základních fází. První fází byla změna organizace průmyslu, která byla přijata ve formě „Zásad zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví“ na zasedání ÚV KSČ v únoru 1958 s platností od 1. 4. 1958.⁵⁰ Základem této fáze byla reorganizace podnikové sféry, která stála na VHJ, které nově tvořily základní článek řízení průmyslu. Celkem se vytvořily 3 základní typy VHJ. Prvním a nejčastějším typem bylo složení několika závodů do jednoho většího, kdy funkci vedení převzalo vedení největšího ze sloučených podniků. Druhý typ tvořil tzv. vedoucí podnik, který kolem sebe sdružoval jeden či více dalších podniků. Sdružené podniky měly vlastní právní subjektivitu, ovšem o dlouhodobých koncepčních otázkách rozvoje rozhodoval právě vedoucí podnik (tento typ se uplatnil především ve spotřebním průmyslu a strojírenství). Posledním

⁴⁹ Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.352-354.

⁵⁰ Šolcová, M.: *Od celostátní konference KSČ 1956 k XI. Sjezdu KSČ 1958*, Olomouc 1958, s.14.

typem bylo tzv. sdružení podniků, kdy podniky opět hospodařily samostatně, ale byl vytvořen nadpodnikový orgán pro řízení a koordinaci VHJ, který zajišťoval některé společné činnosti, jako např. odbyt, vývoj a výzkum výrobků (tento typ se uplatnil především v potravinářském a spotřebním průmyslu). Celkem vzniklo 383 VHJ. Hlavní myšlenkou VHJ byla decentralizace ústředního řízení, která byla dovršena zrušením 94 hlavních správ rezortních ministerstev, jejichž pravomoci byly delegovány na jednotlivé VHJ, kam také přešli uvolnění ministerští pracovníci. Došlo také k reorganizaci některých ministerstev, po které se mělo stát jejich hlavní činností dlouhodobé a střednědobé plánování rozvoje jednotlivých odvětví a oborů namísto operativního řízení jednotlivých podniků.⁵¹ Tento krok opravdu dokázal zmírnit byrokratické příkaznictví ze strany státních plánovačů, jejichž představy byly často značně vzdáleny realitě. Neexistovala obava ze zneužití monopolní moci ze strany VHJ, naopak K. Rozsypal a další doufali, že je nově vybudované jednotky zbaví nebezpečí vzniku anarchie a nezdravé konkurence.⁵²

Druhá fáze reformy měnila způsob plánování v centru i v podnicích od 1. 1. 1959. Plánovací aktivita centra se nově soustředila pouze na dlouhodobé strategické cíle rozvoje hospodářství v horizontu několika pětiletok. Státní plánovací úřad se tedy stal jakýmsi prognostickým centrem, jehož výstupy neměly podobu závazných úkolů, ale tvořily východisko pro pětiletky, které již byly závazné. Závazné pětiletky však již tvořily VHJ dle jistých směrnic plánu, které vycházely právě z dlouhodobých analýz SÚP. Roční plány byly již čistě v rukách VHJ.⁵³ Centrum zároveň nově koncipovalo tzv. hmotnou zainteresovanost podniků, která závisela na plnění závazných úkolů pětiletky. Nástrojem hmotné zainteresovanosti podniků na dlouhodobém efektivním rozvoji svěřených prostředků se staly čtyři normativy. Podnikovou zainteresovanost podněcoval normativ podílu z odpisů a normativ podílu ze zisku. Normativ podílů z odpisů určoval podíl z amortizačních odpisů, který si VHJ mohly ponechat pro financování vlastního rozvoje. V průmyslu to činilo cca 60% celkových odpisů, díky čemuž se amortizační odpisy staly hlavním zdrojem financování obnovy a modernizace

⁵¹ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.25-26.

⁵² Myant, M.: *The czechoslovak economy 1948 – 1988 : The battle for economic reform*, Cambridge 1989, s.82.

⁵³ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.25.

podniků. Normativ podílu ze zisku přinášel další zdroj prostředků na financování rozvoje podniku. Osobní zainteresovanost podněcoval normativ tvorby prémiových fondů a normativ průměrných výdělků. Normativ tvorby prémiového fondu byl určen k možnosti vyplácení prémie vedoucím pracovníkům v závislosti na přírůstku zisku, případně na snížení vlastních nákladů. Normativ průměrných výdělků byl založen na růstu produktivity práce. Jinými slovy – čím vyšší byla produktivita práce, tím vyšší byla průměrná mzda. Oba normativy osobní zainteresovanosti vytvářely prostor k diferencovanému odměňování pracovníků např. v případech jejich mimořádných pracovních výkonů, což činilo zajímavý motivační faktor, který posledních deset let chyběl.⁵⁴ Závaznost plánu byla značně omezena právě nástroji hmotné zainteresovanosti, jinými slovy soustavou ekonomických podnětů.

Třetí fází Rozsypalovy reformy byla mzdová přestavba z druhé poloviny roku 1959 a první poloviny roku 1960. Centrálně stanovené mzdové tarify se nezměnily od roku 1945 a jejich podíl na celkové mzdě představoval necelou polovinu. Důsledkem bylo změkčování výkonových norem, což sejevilo jako hlavní problém. Cílem přestavby proto bylo zvýšit roli centrálně stanovených mzdových tarifů, čehož se mělo docílit zavedením nových tarifních kvalifikačních katalogů, které byly diferencované podle odvětví. Zároveň byla zvýšena možnost využívání různých prémie podporující progresivní chování zaměstnanců. Za zmínku stojí zavedení instituce kolektivní smlouvy, která mohla stanovit některé pracovní podmínky, nebo aspekty tzv. doplňkových mezd.⁵⁵

2.3.3. Selhání Rozsypalovy reformy

Rozsypalova reforma byla postavena na veskrze pozitivních krocích, které upravovaly slepě převzatý sovětský model. Plánování nebylo zpochybňováno jako jediný a správný model řízení, ovšem jeho značnou decentralizací se podařilo docílit pozitivního trendu v ekonomice. To dokazuje zrychlená dynamika vývoje v době

⁵⁴ Rozsypal, K.- France, K. a kol.: *Národohospodářské plánování*, Praha 1985, s.357-358.

⁵⁵ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.27.

působení výše zmíněných kroků z let 1958 – 1961. Národní důchod vykazoval růst 6 – 8 %, růst investic zaznamenal meziroční výsledky vyšší než 10 % ročně, po dlouhé době se zrychlil obrat zásob (meziročně o 2 – 3 %), došlo k růstu spotřeby (v roce 1959 meziročně o 6%, v roce 1960 dokonce o 10%) a zvýšila se zainteresovanost podniků na přijetí vyšších úkolů, než stanovoval centrální plán (celkem 60% podniků).⁵⁶ Většina VHP zlepšila nebo dodržela své ukazatele směrnic týkající se nákladů a produktivity práce a to i při relativně pomalejším růstu průměrných výdělků. Závislost na růstu zisku se kladně projevila v hospodárnosti podniků. Zároveň věnovaly podniky větší péči investiční výstavbě financované ze svých prostředků.⁵⁷ Přes tyto pozitivní faktory narazila Rozsypalova reforma na své limity. Sám K. Rozsypal upozorňuje na problém přílišné provázanosti ČSR ekonomiky se zeměmi RVHP: „Změnit zásadně systém řízení v jedné členské zemi RVHP reálně netržně fungující integrace nelze“.⁵⁸ Z. Šulc považuje za klíčový předpoklad úspěšného fungování „nové ekonomické soustavy“ vypracování stabilního centrálního pětiletého plánu, který by byl schopen zaručit podnikům fungování systému hmotné zainteresovanosti a neodčerpání zdrojů které si podniky samy vytvoří. Tvorba třetí pětiletky začala v létě 1958, tedy v době uspokojivých výsledků národního hospodářství. Pozitivní hodnocení období 1958 - 1960 stranické komise vedené A. Indrou vedlo k přehnanému optimismu, který se promítnul ve formě schváleného Zákona o třetí pětiletce z listopadu 1960, kdy se již objevila řada signálů, které by měly tlumit přílišný optimismus. Opět se projevila přemrštěnost stranických cílů pětiletky bez reálné vazby k ekonomickým podmínkám. Plánované úkoly byly nesplnitelné, což bylo naprosto zřejmé již koncem roku 1961, přesto nedošlo k žádné revizi. V té době se také výrazně projevila dřívější špatná rozhodnutí z centra, která způsobila zvýšenou rozestavenost a nedokončenost investic. Nereálný rozsah a struktura investiční výstavby, změna obchodních vztahů s Čínskou lidovou republikou (ČLR) spolu se změněnou strukturou československého zahraničního obchodu a dalšími překážkami ve vnějších vztazích, dvojí neúroda, karibská krize, berlínská krize a stagnace zemědělské výroby byly faktory, které eskalovaly kritický vývoj hospodářství, který lze dobře sledovat na výrazném poklesu

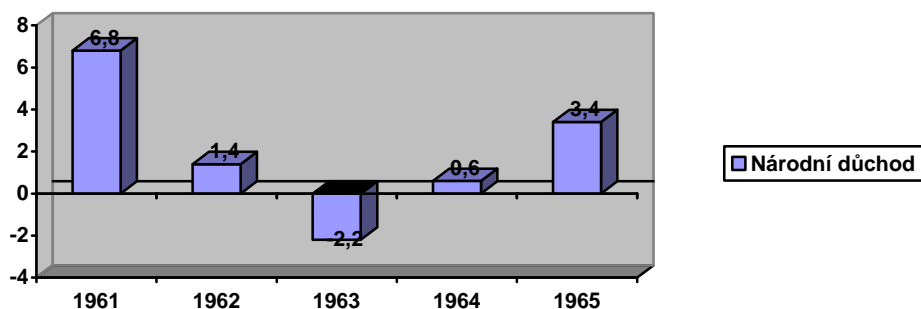
⁵⁶ Rozsypal, K.: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964 (paměti)*, Praha 1999, s.65.

⁵⁷ Rozsypal, K.: *Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování*, Praha 1978, s.468-469.

⁵⁸ Rozsypal, K.: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964 (paměti)*, Praha 1999, s.25.

národního důchodu v roce 1962 a dokonce k recesi v roce 1963 – viz graf č. 1. Namísto změny třetího pětiletého plánu XII. Sjezd KSČ z roku 1962 uložil rozpracovat nový střednědobý plán na léta 1964 – 1970. Podstatným však byl plán na rok 1963, kdy bylo nutné provést změny a pokusit se zachránit situaci. Prostředkem mělo být radikální snížení objemu stavební a investiční výstavby pro rok 1963, což bylo ovšem doprovázeno poklesem produktivity práce a prodloužením doby výstavby. Zároveň došlo k přerušení dodavatelsko-odběratelských vztahů, což způsobilo řetězové reakce zrušených zakázek během celého roku 1963. Nový střednědobý plán nebyl předložen. Stát začal dotovat prémiové fondy, neboť se nedostávalo finančních prostředků, které závisely na přírůstku zisku. Vzhledem k tomu, že podniky neměly ani prostředky na výplatu mezd dle platných předpisů, došlo k návratu předchozího stavu v plném rozsahu, „nová ekonomická soustava“ se rozpadla a národní hospodářství bylo od roku 1963 opět řízeno operativně na základě rozpisu ročních plánů.⁵⁹

Graf č. 1: vývoj národního důchodu v ČSSR v letech 1961 – 1965 v %.



Zdroj: Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.317.

V době vzniku EHS bohužel stále scházela iniciativa a jednotná vůle členských zemí RVHP rozvíjet vzájemné integrační tržní vztahy. Nutno podotknout, že se počátkem 60. let země RVHP otevřely konkurenci tržních ekonomik, což působilo značné problémy nejen československému exportu, ale také uskutečněným reformním krokům.⁶⁰ Politické vedení v čele s A. Novotným vidělo jako hlavní příčinu současné neutěšené ekonomické situace právě uskutečněné reformní kroky založené na decentralizaci. Jak K. Rozsypal uvádí ve svých pamětech, koncem roku 1962, kdy

⁵⁹ Rozsypal, K.: *Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování*, Praha 1978, s.471-473.

⁶⁰ Rozsypal, K.: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964 (paměti)*, Praha 1999, s.71.

naposledy hájil nutnost a důležitost učiněných kroků, stál sám proti celému vedení KSČ. Ač mnozí souhlasili s jeho názory, nedostalo se mu potřebné podpory.⁶¹

Rozsypalova reforma, která sjednotila centrální plán s hmotnou zainteresovaností a vnesla do systému pozitivní změny, skončila naprostým fiaskem a návratem k původnímu stavu doprovázeným stagnací ekonomiky. K. Rozsypal spatřoval příčinu selhání ve výše zmíněných vnějších a vnitřních faktorech, které nešly předpokládat. S tímto tvrzením si dovolím souhlasit, ovšem v jiném světle než K. Rozsypal. Byly to opravdu náhlé vnější a vnitřní změny, které způsobily selhání ekonomických reforem, a právě tím bylo zcela jasně dokázáno, že mechanismus centrálního plánování není schopný se adaptovat na nepředvídatelné okolnosti, které nejsou známy při tvorbě plánu. Souhrn použitých ekonomických podnětů a nástrojů se v direktivně centralistickém systému nemohl rozvinout v tržní mechanismus.

⁶¹ Rozsypal, K.: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964 (paměti)*, Praha 1999, s.90-91.

3. 60. léta

Šedesátá léta se stále nesla v duchu „studené války“. Po překonání berlínské a karibské krize se však vzájemné vztahy obou mocností značně zlepšily. Zatímco země západní Evropy pokračovaly na vlně hospodářských zázraků z 50. let, ekonomický růst zemí RVHP se zvolnil. Na jedné straně stál zlatý věk sociálního státu s téměř úplnou zaměstnaností, na druhé straně zpomalující se ekonomiky s přeceněnými možnostmi i schopnostmi za daných okolností. Tento neutěšený stav se promítl dalším kolem hospodářských reforem, jejichž analýza tvoří hlavní náplň této kapitoly.

3.1. Analýza vnějších faktorů v 60. letech

Počátek 60. let byl ovlivněn hned dvěma mezinárodními krizemi – berlínskou a karibskou. Berlínská krize se odehrála v srpnu roku 1961, kdy se NDR rozhodla postavit zeď, která oddělila Západní Berlín od Východního, což vedlo k bojové pohotovosti armád na obou stranách. K žádnému vojenskému konfliktu však nakonec nedošlo. Závažnější byla karibská krize z roku 1962, kdy svět stál na pokraji jaderné války. Důvodem byly nainstalované rakety sovětským svazem na Kubě, na což reagovaly Spojené státy blokádou Kuby. Po několikadenních vyjednáváních bylo dosaženo dohody o stažení raket.⁶² Díky tomu zůstala válka stále jen „studenou“ a zároveň si obě velmoci uvědomily, že za existence dvou jaderných supervelmocí je prakticky nemožné použití atomových zbraní, aniž by při tom neriskovali vlastní zničení. To vedlo k zákazu pokusů s jadernými zbraněmi v ovzduší a v roce 1968 dokonce k Smlouvě o nerozšiřování jaderných zbraní.⁶³ Mimo tyto mezinárodní krize západní společnost zažívala zlatou éru své existence. Dosahovala značného

⁶² Nálevka, V.: *Studená válka*, Praha 2003, str.108-133.

⁶³ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.309.

hospodářského růstu, téměř nulové nezaměstnanosti spolu s minimálními výkyvy ve formě hospodářských cyklů – jediná významnější recese se objevila v letech 1966 – 67. Zároveň docházelo k relativnímu oslabování dominantního postavení USA vzhledem k západoevropským státům a Japonsku, které zaznamenávaly vyšší hospodářský růst.

Oproti tomu země RVHP počátkem 60. let nedosahovaly uspokojivých hodnot hospodářského růstu. Především v ČSSR, Maďarsku a NDR, tedy v nejvyspělejších ekonomikách RVHP, došlo ke značnému zvolnění hospodářského růstu, což stranické vedení velmi znepokojovalo. Bylo čím dál tím více jasné, že země RVHP za západními zaostávají a to především v elektrotechnickém průmyslu, počítačové technice, výrobě plastových hmot a dalších zásadních oblastech. Zároveň došlo k dalšímu omezení diskriminačních opatření vůči socialistickým státům, což opět ztížilo postavení ČSSR jakožto dodavatele strojů do zemí RVHP.⁶⁴ Došlo k poklesu poptávky zemí RVHP po československé strojírenské výrobě a zároveň se snížila ochota uspokojovat stále rostoucí požadavky na dodávky surovin a potravin. Po neúspěchu integrace v rámci RVHP se objevila snaha o sblížení československé ekonomiky se sovětskou, což byl ovšem velmi pomalý proces, který nepřinesl kýžený výsledek. Závislost ČSSR na strojírenství, jakožto nosném sloupu hospodářství, přivedla ekonomiku do jakéhosi začarovaného kruhu: vzestup výroby byl možný jen při vyšším objemu použitých surovin, pro jejichž zisk byl potřeba vyšší vývoz strojů.⁶⁵ Jediným východiskem byl dovoz surovin z kapitalistických zemí, ovšem za cenu zvýšené zadluženosti.⁶⁶ Kromě nedostatku surovin byla obava i z nedostatku elektrické energie, což vyvrcholilo ve schválení návrhu rozvoje jaderné energie z roku 1964,⁶⁷ který předpokládal sovětskou účast.⁶⁸ Jistým východiskem pro vývoz strojů tak zůstaly rozvojové země, kterým však byly stroje poskytovány na dlouhodobé úvěry. Ze zemí RVHP bylo ČSSR ve spolupráci s rozvojovými zeměmi na prvním místě v přepočtu objemu na jednoho občana, což

⁶⁴ Situaci ztěžoval i fakt, že se zvyšovaly stížnosti odběratelů na československé stroje, jejich vysoká poruchovost a nedostatek náhradních dílů spolu s nedostatečným servisem.

⁶⁵ Existovaly dohody, které zaručovaly dodávky surovin pro Československo výměnou za investiční účast na těžbě surovin v některých zemích sovětského satelitu (Bulharsko, Polsko, Rumunsko a jiné), ty se však začaly realizovat až v druhé polovině 60. let.

⁶⁶ Z kapitalistických zemí se začaly mimo suroviny dovážet i stroje vysoké technické úrovně, což ještě zvyšovalo zadluženost a potřebu deviz.

⁶⁷ Projekt byl velice ambiciózní a počítal s vybudováním pěti atomových elektráren v Československu do roku 1980 s odhadovanou investicí 17,5 mld. Kčs. Projekt nakonec nebyl realizován.

⁶⁸ Kaplan, K.: *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957 – 1967*, Praha 2002, s.86 – 146.

ovšem způsobilo zátěž pro hospodářství. ČSSR se pomalu měnila z dlužníka na věřitele. Tento vývoj vzbudil mnoho negativních reakcí, komunistické vedení však na spolupráci zemí RVHP trvalo a to především díky zdroji deviz ve volných měnách či dodávkách levných a přitom efektivních zbraní. Finanční ztráty plynoucí z této hospodářské spolupráce však byly nesporné, stejně jako brzdění strukturální přestavby.⁶⁹ Důležitým faktorem byl veskrze pozitivní přístup N. S. Chruščova (1. tajemník ÚV KSSS) k proreformním myšlenkám nejen v Sovětském svazu, ale i v jeho satelitech včetně ČSSR. 14. 10. 1964 byl N. S. Chruščov odvolán a na jeho místo nastoupil L. I. Brežněv, který byl značně konzervativnější. V zemích RVHP však byly proreformní snahy již zakořeněny a logickým vývojem byl požadavek těchto zemí k výraznějším systémovým změnám. V druhé polovině 60. let nakonec opravdu došlo v zemích RVHP k ekonomickým reformním snahám, které byly v ČSSR potlačeny 21. 8. 1968 vojenskou intervencí pěti zemí Varšavské smlouvy.

3.2. Vnitřní podmínky vedoucí k reformním krokům v 60. letech

Začátek 60. let byl úzce spjat se dvěma důležitými událostmi. 11. 7. 1960 vznikla ČSSR a 17. 11. 1960, kdy Národní shromáždění schválilo zákon o třetím pětiletém plánu pro léta 1961 – 1965. Vedení KSČ neakceptovalo koncepci Rozsypalovy reformy a opět prosadilo takové ukazatele, které buďto nebyly vhodně zvoleny, nebo přesahovaly reálné možnosti československé ekonomiky. Třetí pětiletka byla postavena na vysokém tempu hospodářského růstu při zkrácení pracovní doby, na vysokém tempu hospodářského vyrovnání Slovenska s českými zeměmi, což vyžadovalo vysoké investice, na extrémně vysokém růstu hutnictví železa a na předpokládaném vysokém růstu zemědělské výroby díky dovršení kolektivizace. Přitom tvorba hospodářské politiky nebrala v potaz bariéry extenzivního rozvoje, jakými byly především bariéra surovinová,⁷⁰ dovozní, investiční, krmivová, pracovních sil a materiálová. Vynaložené investice nezachycovaly požadavky nastupující vědecko-

⁶⁹ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.197-200.

⁷⁰ Rostl podíl vlastních surovin nutných pro užití ve strojírenství, což se negativně projevilo na spotřebním zboží na domácím trhu.

technické revoluce, nevyužívaly se některé možnosti mezinárodní dělby práce a u mnoha položek přetrvával na vnitřním trhu nerovnovážený stav.⁷¹ Dále došlo ke stagnaci zemědělské výroby, k poklesu průmyslové výroby a naopak k růstu výrobní i nevýrobní spotřeby, k obtížím v zahraničním obchodu, zejména pak k vzestupu zadluženosti ve volně směnitelných měnách.⁷²

Výše uvedené faktory (ať už vnitřní či vnější) vedly ke značnému zpomalení hospodářského růstu na začátku 60. let, což si vyžádalo redukci plánu již pro rok 1962. Jeho další úprava z dubna 1962 pak prakticky vedla k rozpadu třetí pětiletky a hospodářství bylo nadále usměrňováno pouze ročními operativními plány. Bylo rozhodnuto vypracovat nový sedmiletý plán, který však nikdy nebyl schválen. Došlo k přesvědčení, že soustava plánování, která se zavedla v roce 1959, byla příčinou hospodářského poklesu, a proto se obnovily dřívější administrativně-direktivní nástroje řízení, což ještě umocnilo následný vývoj. Krize se projevila stagnací národního důchodu v letech 1961 a 1962 a nakonec dokonce 2% poklesem národního důchodu v roce 1963 (viz graf č. 1) a další gradací neutěšené situace hospodářství v ČSSR, která byla zřetelná poklesem všech hlavních hospodářských ukazatelů. Velice průkazným ukazatelem byla výnosnost investic, která se každým rokem snižovala. V roce 1963 bylo ke zvýšení národního důchodu o 1 Kčs potřeba investovat 18,22 Kčs, což bylo téměř 14krát více než v roce 1950 – viz tabulka č. 3. Rok 1963 se také vyznačoval razantním omezením investic tak, aby mohly být splněny alespoň hlavní sociální cíle třetí pětiletky, což mělo negativní vliv především na strojírenské podniky a stavebnictví.⁷³ Vývoj donutil stranické vedení k tomu, aby si uvědomilo, že už se nejedná o běžné disproporce v hospodářství, nýbrž o závažnou nerovnováhu mezi zdroji a potřebami, která zasáhla všechny důležité oblasti ekonomického života. Přesto se projevoval značný rozpor v názorech předních politiků – nejprve viděli východisko v upevnění centralismu, záhy kritizovali přehnaný centralismus, požadovali zlepšení řízení vládou, záhy však ustavili stranicko-vládní komise, které ukládaly úkoly státním

⁷¹ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl, *Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.313-314.

⁷² Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.237.

⁷³ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl, *Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.315-316.

orgánům apod. Postoj předních československých politiků té doby byl značně nekonzistentní.⁷⁴

Tabulka č. 3: Pokles efektivnosti investic 1950 - 1963

Rok	1950	1958	1960	1961	1963
Výše investic (Kčs) potřebná na zvýšení národního důchodu o 1 Kčs	1,33	2,01	2,41	3,14	18,22

Zdroj: Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.61, 95.

Vývoj se nepříznivě odrazil v životní úrovni občanů ČSSR především zpomaleným růstem spotřeby, různými úspornými opatřeními ve formě daní či poplatků, oddálením vyhlášení nižší pracovní doby a v roce 1962 dokonce ve vzestupu životních nákladů (které od roku 1953 vytrvale klesaly).⁷⁵ Mimo tato úsporná opatření spatřovali koncem roku 1963 tvůrci hospodářské politiky jako východisko z krize především strukturální změny uvnitř průmyslových odvětví spolu s opatřeními v zahraničním obchodu. Ačkoli se jednalo o jistý posun v hodnocení situace, tyto změny nemohly zásadně přispět ke stabilitě trhu či zmírnit stoupající zadluženost vůči kapitalistickým státům.⁷⁶ Společnost začala tyto události vnímat velmi negativně. Myšlenka, která tvrdila, že socialismus konečně přerůstá v ČSSR v komunismus, snad už nevěřili ani ti nejskalnější přívrženci strany. Kritika systému se začala šířit napříč společnostmi, což se promítlo i do oficiálních dokumentů. Vše nasvědčovalo tomu, že vzniká celospolečenská krize. Vyústěním snah, které chtěly zabránit rozšíření této krize, byl požadavek na novou ekonomickou reformu, která by oživila funkce trhu na úkor direktivního centrálního plánování. Reformní kroky, které jsou podrobně popsány v následující kapitole, jsou hlavní náplní této diplomové práce.

⁷⁴ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.271.

⁷⁵ Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.316.

⁷⁶ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.245.

3.3. Teoretická východiska ekonomické reformy 60. let

Od roku 1963 se začaly objevovat v odborném i denním tisku diskuze, které zpochybňovaly základní poučky oficiální stalinské politické ekonomie socialismu. Stranické vedení tím nebylo příliš nadšeno, situace se však začala vymykat z rukou a tak byla diskuze víceméně tolerována. Tato kritika spolu s bezradností politiků v otázce řešení současných ekonomických obtíží vytvořila příznivé podmínky pro obrat v úvahách o novém systému řízení. Politické vedení si začalo uvědomovat nutnost změn postavených na ekonomických základech, což vyvrcholilo v pověření O. Šika A. Novotným k sestavení pracovní skupiny,⁷⁷ která vypracuje návrhy na novou soustavu řízení.⁷⁸ Ekonomické názory, které se odkláněly od hlavního proudu, si O. Šik vytvořil začátkem 60. let (dříve neviděl motiv zisku či potřebu soutěže v hospodářství a věřil, že socialismus roste rychleji a lépe než kapitalismus). Studiu hospodářství se však věnoval velmi intenzivně a hluboko na základě reálných ukazatelů.⁷⁹ V září roku 1962 vyšel v časopise Pravda článek A. Libermana. Autor spatřoval zisk jako hlavní ukazatel, který by měl nahradit velké množství ostatních používaných ukazatelů celkového výkonu. Tento článek byl rychle převzat ekonomy a vzbudil vášnivou diskuzi, díky níž mohl uveřejnit i O. Šik svůj článek kritizující centrální plánování, čímž se dostal do širšího podvědomí. Bez O. Šika, jakožto lídra ekonomických reformátorů, by provedená reforma nikdy nebyla tak účinná (ač, anebo možná právě proto, byl často považován za „vetřelce“).⁸⁰ O. Šik, který působil jako ředitel Ekonomického ústavu ČSAV, vytvořil spolu se Z. Vergnerem (ředitel výzkumného ústavu Národohospodářského plánování) pracovní skupinu (B. Komenda, Č. Kožušník, R. Kocanda, L. Matějka a L. Říha), která vypracovala „návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního

⁷⁷ Ve skutečnosti se jednalo již o druhý pokus, nejprve pověřil A. Novotný rozpracováním tezí jakým způsobem řešit současnou situaci D. Koldera, který však spatřoval možnost nápravy v ještě větším upevnění centralizace. Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, s.272.

⁷⁸ Důležitou roli sehrálo to, že O. Šik zachránil A. Novotnému život v koncentračním táboře Mauthausen, kde byli oba společně vězněni během druhé světové války a tudíž mu velmi důvěřoval a nespatořoval v něm politického soka.

⁷⁹ Své názory na problematiku socialistických zbožních vztahů (tržních vztahů) rozebral O. Šik důsledně v rozsáhlé knize *Ekonomika, zájmy, politika*, která vyšla již v roce 1962. Podrobně viz, Šik, O.: *Ekonomika, zájmy, politika: (jejich vzájemné vztahy do socialismu)*, Praha 1962.

⁸⁰ Myant, M.: *The czechoslovak economy 1948 – 1988 : The battle for economic reform*, Cambridge 1989, s.111-112.

hospodářství“. Právě tyto teze se staly východiskem pro další práce na reformě existujícího mechanismu fungování ekonomiky.⁸¹

Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství předložil dvě alternativy možného řešení. Druhá alternativa nepředstavovala propracovaný koncept systémových změn a její zařazení do návrhu tezí bylo jakousi pojistkou na žádost členů týmu, kteří se obávali odmítavé stranické reakce. V zásadě se jednalo o pouhý seznam možných dílčích korektur existujícího systému, které byly v podstatě v rozporu s řešeními navrhovanými v první alternativě. Ta byla naopak velmi propracovanou koncepcí, která předpokládala úplně novou soustavu řízení na základě ekonomických principů.⁸² Ačkoli nebyl návrh tezí nikdy zveřejněn, z diskusního příspěvku O. Šika na zasedání ÚV KSČ z 18. 12. 1963 jsou patrné některé reformní teze. V příspěvku O. Šik poukazuje na spor o pojetí a význam zbožních vztahů v socialistickém hospodářství a jejich úlohy v plánovitém vývoji, jehož nedostatečné vyřešení a vyjasnění považuje za jednu ze základních příčin nedostatků v plánovitém řízení. Ceny, zisk, vlastní náklady apod. jsou dle autora v současném systému degradovány na pouhé evidenční a kontrolní nástroje. O. Šik uvádí, že někteří kolegové jsou zastánci řešení obtíží rozšířením počtu předpisů, ukazatelů, normativů a kontrolorů tak, aby byly vymýceny veškeré podnikové zájmy. To však autor jednoznačně a velmi výrazně odmítá a v tomto směru nešetří kritikou státních plánovacích a řídicích center. Jako řešení navrhuje prohloubení a zdokonalení plánovitého řízení, které musí být doprovázeno zásadními změnami v systému a mechanismu realizace společenských cílů a plánů. Přesah projevu O. Šika byl široký – od kritiky polovičatosti Rozsypalovy reformy, nutnosti změn peněžně zbožních vztahů v samotném Sovětském svazu, kritiky kultu V. I. Stalina, až po varování před zakořeněním dogmatismu v ekonomických názorech, jehož škodlivost spatřuje především u mladé generace, neboť se tomuto dogmatismu učí na vysokých školách. V závěru svého projevu vypočítává realistické důvody odporů proti systémovým změnám některých kolegů, aniž by je jmenoval. Nevyhýbá se ani vlastní kritické sebereflexi postojů z minulosti a vyzývá k pochopení

⁸¹ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.30-31.

⁸² Tamtéž, s.30-31.

významu trhu ne jako čistě kapitalistického nástroje.⁸³ Nutno na tomto místě podotknout, že po pročtení tohoto příspěvku se musí ocenit jeho nadčasovost a značná kritičnost, která v té době nebyla ani trochu běžná.⁸⁴ Proti publikaci tohoto článku se stavěl především předseda komise pro reformu a plánování D. Kolder, který však nakonec musel zveřejnění po několikaměsíčním vzdorování povolit po příkazu A. Novotného, který v názorech ekonomů kolem O. Šika spatřoval alternativu vůči Kolderově komisi, která se mu zdála pomalá a málo účinná.⁸⁵

Velkým tématem se stala hmotná zainteresovanost podniků, což byl ústřední faktor Rozsypalovy reformy, který byl detailně rozebrán v kapitole 2.3.2. Tomuto tématu se hlouběji věnoval Z. Kodet, který poukazuje na nedostatky normativů, které byly prostředkem k hmotné zainteresovanosti podniků: „...*pokud jde o produktivitu práce a zisk, ukazují dosavadní zkušenosti, že normativy hmotné zainteresovanosti vedly podniky pouze k přijetí směrnici uložených temp, ale ne k přijetí vyšších úkolů nebo k jejich podstatnějšímu překračování; došlo a dochází k značnému překračování plánovaných počtů pracovníků.*“⁸⁶ Normativy mají jen velmi omezené možnosti, které se vyčerpávají svým působením na objem výroby (podporují kvantitativní stránky na úkor kvalitativních). Autor poukazuje na neracionální chování podniků při používání plánových ukazatelů, které nevede k růstu společenské produktivity práce: „...*naše závěry ukazují, že dnešní metody plánového řízení neodpovídají současnému stavu a potřebám našeho hospodářství.*“⁸⁷ Současné metody plánového řízení lze dle autora nadále používat u výrobků se stálým výrobním programem. Tam kde ovšem dochází k rychlým změnám, bude zapotřebí plánovité řízení podstatně propracovat a zdokonalit, mimo jiné účinnějším použitím nástrojů jako je mzda, cena, zisk, úvěr apod., spolu s hmotnou odpovědností jednotlivců a kolektivů za výsledky jejich hospodaření.⁸⁸ Tématem se také zabýval B. Komenda, který za použití matematických rovnic dokázal

⁸³ ŠIK, O.: *Z diskuze na zasedání KSČ ve dnech 18. – 19. prosince 1963 : Soudruh Ota Šik*, Rudé právo 22. 12. 1963, s. 4.

⁸⁴ Jak uvádí sám O. Šik, řada stranických kolegů byla doslova ve strnulém úžasu z jeho vystoupení. Zveřejnění tohoto výstupu však nemohli zabránit, neboť si sami schválili, že diskusní příspěvky členů ÚV KSČ se nesmí cenzurovat (nikdo nepočítal s vystoupením, které nebude ve stranické linii). Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.121.

⁸⁵ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.275.

⁸⁶ Kodet, Z.: *Hmotná zainteresovanost v průmyslu ČSSR*, Praha 1963, s.78-79.

⁸⁷ Tamtéž, s.130.

⁸⁸ Tamtéž, s.131-132.

definovat přesnou povahu deformací způsobených používáním jednotlivých ukazatelů.⁸⁹ Výsledkem analýz tohoto autora pak bylo také jasné doporučení na změnu soustavy plánovitého řízení, bez níž jsou problémy ekonomického rozvoje takřka neřešitelné.⁹⁰

O. Šik, jak je zřejmé již z jeho projevu na zasedání ÚV KSČ z 18. – 19. 12. 1963, byl zastáncem samostatného tržního postavení podniků. Novátorský pohled má autor na vliv tržního postavení podniků na sestavování plánu: „*Zatímco při starém administrativním plánování bylo hlavním zájmem podniků při sestavování plánu získat absolutně co nejvyšší investiční prostředky a pracovní síly, co nejnižší výrobní úkoly a tomuto zájmu podřizovaly i všechny požadované plánovací údaje a informace, vzniká za podmínek důsledného využívání zbožních vztahů zájem na takových investicích a budoucích výrobních podmínkách, které podnikům umožní při jejich relativně co nejnižších objemech dosáhnout co nejvyšších efektů.*“⁹¹ Vytvoření tržního postavení podniků je pak dále třeba podpořit zdokonalením rozborových prací, metod technik plánování, způsobů evidování a předávání plánovacích informací atd.⁹²

Velká pozornost byla věnována problematice tvorby cen. Dosavadní rozdělení cen na velkoobchodní a maloobchodní bylo značně strnulé a nepružné. Ceny se měnily ve zhruba pětiletých cyklech, přičemž příprava trvala 2 – 3 roky. Reformní ekonomové v čele s B. Komendou a Č. Kožušníkem chtěli vytvořit cenový mechanismus založený na myšlence rovnovážných cen skutečné nabídky a poptávky na trhu.⁹³ Nicméně stále se jednalo o úvahy v kategorii plánových cen, nikoli cen plně utvářených trhem. Ceny měly být centrálně permanentně korigovány tak, aby odpovídaly změnám v nabídce a poptávce. S novým pohledem přišel v roce 1964 O. Turek, který spatřoval efektivnější chování podniků právě v objektivizovaných cenách určených trhem. Tuto myšlenku převzala postupem času většina reformních ekonomů, kteří se ale nedokázali shodnout jak toho docílit, aniž by došlo k poruchám fungování ekonomického mechanismu. Nakonec se počítalo s jakýmsi přechodným obdobím, během kterého bude centrum určovat a korigovat ceny u odvětví s relativní stabilitou nabídky a poptávky (paliva,

⁸⁹ Komenda, B.: *Ekonomické funkce a působení velkoobchodních cen*, Praha 1964, s.83-128.

⁹⁰ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.33.

⁹¹ Šik, O.: *K problematice socialistických zbožních vztahů*, Praha 1965, s.224.

⁹² Tamtéž, s.232.

⁹³ Teoretické principy soustavy řízení využívající tržní mechanismus při tvorbě cen byly stručně osvětleny ve stati B. Komendy a Č. Kožušníka v časopisu *Politická ekonomie* č. 3/1964.

elektrická energie apod.). V dalších oborech a odvětvích se určí tzv. limitní ceny, které určí minimální a maximální hranici a volné ceny, které by se měly uplatnit zejména v oblasti spotřebního zboží. Toto rozdělení cen do tří kategorií tedy neznamenal přechod k tržní tvorbě cen (s výjimkou cen volných), přesto se jednalo o značný posun v přístupu k jejich tvorbě, což měl být základní stavební kámen následných reformních kroků. Tento tržní pohled na tvorbu cen zároveň značně ovlivnil postoj k funkci centrálního plánu, který již nemohl být plně direktivním, nýbrž by měl být využit pouze tam, kde tržní vztahy nefungují, nebo fungují škodlivě.⁹⁴

Revize stalinské politické ekonomie socialismu znamenala značný posun smýšlení československých reformátorů. Dřívější izolovanost od vývoje světové ekonomické vědy byla narušena, k čemuž přispěly i české překlady děl významných zahraničních ekonomů, jako např. Keynesova Obecná teorie zaměstnanosti. Představy reformátorů se tak přiblížily tržnímu mechanismu vyspělých ekonomik. Podniky měly zůstat státní, ovšem rehabilitace tržních vztahů, jakožto primárního faktoru rozhodování podniků, spolu s redukcí centrálního plánování, mělo vést k značné decentralizaci, která představovala podstatnou míru odstátnění podniků. Podniky tak byly pojaty jako samostatně rozhodující tržní subjekty, což měla zajistit transformace systému plánovaných cen. Konečným řešením pak měl být přechod na čistě tržní tvorbu cen.⁹⁵

Pokusím se tedy na tomto místě shrnout myšlenky, které reformisté prosazovali. Primárním cílem byla snaha změnit podniky v reálné tržní subjekty, kterým by již neměl být direktivně určován objem a struktura výroby. Důsledné tržní podmínky by měly být především v oblasti pohybu zboží a služeb. Cenový mechanismus by měl být nově založen na rovnovážných cenách, které odpovídají skutečné nabídce a poptávce. Systém hmotné zainteresovanosti podniků by měl být zachován, ovšem pouze ve spojení se ziskem. Po zaplacení povinných odvodů⁹⁶ by mohl být zisk podniky využit pro tvorbu fondu dodatečných odměn či k financování obnovovacích a modernizačních investic. V případě ztráty by se přistoupilo k návratnému úvěru, případně k nucené správě a ozdravení či uzavření podniku. Nebylo počítáno s tvorbou kapitálového trhu,

⁹⁴ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.35-36.

⁹⁵ Tamtéž, s.37-38.

⁹⁶ Odvody nejsou nic jiného než daně, jiný termín pro ně nebyl používán.

kromě vlastních prostředků by však podniky mohly využít dlouhodobých úvěrů poskytnutých bankou.⁹⁷ Smyslem nebylo celkové zavedení tržního mechanismu, určitý způsob národohospodářského plánování byl považován za správný, především z toho důvodu, jak reformátoři věřili, aby se podařilo předejít vracejícím se hospodářským výkyvům a masové nezaměstnanosti, tedy k jevům známým z kapitalismu.⁹⁸ O. Šik popsal ony kroky následovně: „*Vytyčení a vzájemné skloubení změn je věcí vypracování uceleného konsolidačního⁹⁹ hospodářsko-politického programu, jehož nerozlučnou a klíčovou součástí je ovšem uskutečnění oněch změn, které souhrnně označujeme jako přechod na novou soustavu plánovitého řízení.*“¹⁰⁰ Zároveň pragmaticky dodává: „*Nemůže být sporu o tom, že ekonomické řešení nakupených rozporů existuje, i když není snadné a jednoduché. Jeho realizace vyžaduje široké ekonomické znalosti a velkou politickou moudrost a rozhodnost všech našich řídicích orgánů na všech stupních řízení.*“¹⁰¹ Byla to právě politická „moudrost“ a rozhodnost, která nakonec určila osud tzv. Šikovy ekonomické reformy.

3.4. Zásady nové soustavy řízení

Výsledkem výše popsaných myšlenek a navázáním na návrh tezí o zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství se staly zásady nové soustavy řízení. Jejím přijetí z 29. 1. 1965 ÚV KSČ však předcházela poměrně divoký vývoj. V neprospěch reformních myšlenek se jednoznačně postavil K. Rozsypal,¹⁰² v té době předseda SPK, který víceméně trval na obnově své reformy, kterou stále považoval za jedinou správnou, jen nedotaženou do konce. Pro reformní kroky byl z vyšších míst především

⁹⁷ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.42-43.

⁹⁸ Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.114-115.

⁹⁹ Konsolidace je v textu myšlena jako dosažení rovnováhy na trhu mezi zdroji a potřebami.

¹⁰⁰ Šik, O.: *Příspěvek k analýze našeho hospodářského rozvoje*, Praha 1965, s.64.

¹⁰¹ Tamtéž, s.65.

¹⁰² Proti reformním myšlenkám byli vedle K. Rozsypala především J. Vejvoda, F. Oliva a F. Valenta. Naopak za hlavní příznivce či přímo spoluvůrce koncepce tržního mechanismu byli vedle O. Šika především Č. Kožušník, B. Komenda, R. Kocanda, L. Matějka, L. Říha, Z. Kodet, K. Kouba, H. Kočích, O. Kýn, R. Selský, V. Pavlenda, O. Turek, A. Červinka, B. Levčík, J. Typolt, J. Goldmann, B. Sucharda, J. Toman, F. Vlasák a další.

tajemník ÚV KSČ pro ekonomiku D. Kolder,¹⁰³ předseda vlády J. Lenárt a své sympatie projevil i prezident A. Novotný,¹⁰⁴ který dokonce projednával zásady nové soustavy řízení s N. S. Chruščovem, který se také nestavěl proti. Předsednictvo ÚV KSČ tedy víceméně nestálo proti reformním krokům, zdálo se, že jejich největší obava byla, aby nepřišli o své mocenskopolitické pozice. Tento vývoj hrál do karet reformátorům a vyvrcholil ve schválení návrhu zásad předsednictvem ÚV KSČ dne 15. 9. 1964, což se dalo považovat za velký úspěch.¹⁰⁵ K oficiálnímu přijetí nových zásad však ještě bylo zapotřebí schválení plénem ÚV KSČ a právě v tomto mezidobí došlo k několika negativním okolnostem. Především se jednalo o sesazení proreformního kritika byrokracie N. S. Chruščeva, kterého nahradil L. I. Brežněv a to právě s ostrou kritikou reformátorství.¹⁰⁶ Vývoj v SSSR vždy rozhodující pro režim A. Novotného a to jak politicky, tak ekonomicky. Následovala tvrdá kritika reorganizací a decentralizací uskutečněných za Chruščovovy éry. To se podepsalo na sílící kritice A. Novotného, který byl velkým zastáncem a příznivcem Chruščovovy politiky. Tyto okolnosti vyústily v silné oslabení podpory reformy jako takové. Vypracováním definitivní formulace podkladového materiálu pro jednání lednového pléna ÚV KSČ byl pověřen aparát Státní komise pro řízení a organizaci (SKŘO) namísto teoretické skupiny. Reformu již nešlo odvolat, ovšem měla být provedena v sovětském pojetí – nesmělo se již mluvit o tržním mechanismu a musel se vyzvedávat plánovací systém a jeho „nové vědecké metody“. To se projevilo v přepracované verzi nových zásad schválené v lednu 1965 především neustálým opakováním a vyzdvihováním důležitosti plánu, který byl ze všech stran důkladně popisován (na rozdíl od varianty schválené v září 1964). Dále byl oproti původnímu návrhu omezen princip tržní soutěživosti. Systému tvorby tří typů cen byl nově označen jako trvalý, nikoli postupně přecházející ve volné ceny na úkor pevných cen. Podstatnějším problémem než tyto změny ve znění nové soustavy však

¹⁰³ D. Kolder se pod tlakem okolností, především vlivem a podporou A. Novotného vůči krokům Šikovy skupiny nakonec otočil o 180° a stal se „proreformistou“.

¹⁰⁴ A. Novotný byl přitom ovšem ekonomicky tak nevdělaný, že většině návrhů v podstatě nerozuměl.

¹⁰⁵ Cesta k tomuto úspěchu však byla velmi obtížná. První návrh zásad zdokonaleného systému řízení a plánování byl navrhnout předsednictvu ÚV KSČ již koncem března 1964, které však nebylo přesvědčeno o rychlosti zavádění těchto zásad a uložilo komisi návrh dále rozpracovat a předložit znovu k projednání. Nový návrh byl předložen komisi 14. - 15. 5. 1964, ten byl ovšem odmítnut jako nedostatečný. Následně došlo k dalším dvěma přepracováním. Konečný návrh (celkem čtvrtý v pořadí) byl schválen předsednictvem až v půlce září 1964. Přes některé formulace jako „priority socialistického plánování“ či „vedoucí úlohy strany v hospodářství“ byl zachován princip nejdůležitějších reformních kroků.

¹⁰⁶ Zřejmě právě reorganizace hospodářského řízení, které nebyly značné části politbyra po vůli, stály N. S. Chruščova jeho politickou kariéru.

bylo přenesení odpovědnosti za realizaci reformních návrhů na SPK. Reformní komise tím byla de facto vyloučena z provádění reformy, kterou měl nyní realizovat orgán, který byl nejvíce zainteresován na starých dirigistických metodách plánování.¹⁰⁷

Zásady nové soustavy řízení a plánování hospodářství byly přes všechny obtíže definitivně schváleny plénem ÚV KSČ 19. 1. 1965 a byly následující:

- obnovený trh doplní hospodářský plán, který bude určovat jen základní vývoj ekonomiky, dosavadní direktivy nahradí ekonomické nástroje
- postavení podniků vymezí a zajistí zákon takovým způsobem, aby měly takovou míru samostatnosti, která jim fakticky umožní podnikat
- vnitřní trh bude nově ovládán třemi typy cen – pevnými (určované centrem), limitovanými a volnými (určované trhem)
- zahraniční obchod se spojí s výrobou a podniky tím budou vystaveny tlakům trhu
- výše hrubého důchodu se stává hlavním kritériem činnosti podniků (na rozdíl od dřívějšího plnění plánu), zavádí se také závislost mezd a platů na výši hrubého důchodu
- podniky musejí odvést předepsané odvody, o zbytku vyprodukovaného důchodu však již rozhodují samy
- nově se zavádí odpovědnost za špatné hospodaření podniku¹⁰⁸

I přes výše provedené úpravy v návrhu zásad bylo O. Šikovi umožněno vystoupit na ÚV KSČ a seznámit tak příslušníky jasněji s cíli této reformy, které nebyly v oficiální verzi obsaženy.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.122-129.

¹⁰⁸ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.283-284.; *Usnesení ÚV KSČ o hlavních směrech zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství*, Rudé právo, 30.1.1965, s.1,3.; Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.114-122.

Schválení zásad nové soustavy řízení a plánování hospodářství plénem ÚV KSČ se však mohlo jevit pouhým Pyrrhovým vítězstvím ve světle nadcházejících okolností. Politbyro přišlo se závěrem, že se v roce 1965 provede experiment v 440 podnicích, který ukáže, zda jsou reformní kroky správné. Reformní komise s tímto krokem zásadně nesouhlasila, neboť je z logiky věci nesmyslné, aby podniky působily podnikatelsky za starých ekonomických podmínek.¹¹⁰ Tyto experimenty měly spíše zdiskreditovat reformu a získat čas pro politbyro tak, aby si ujasnilo vývoj v SSSR. Tyto kroky byly podníceny A. Novotným, který rozhodně nestál o konflikt s novým sovětským vedením a snažil se reformu potichu a pozvolna zahrát do autu. Reformátoři v čele s O. Šikem si uvědomili, že pokud se nepostaví A. Novotnému, upadne reformní pokus v zapomnění a tolik potřebné změny nikdy nenastanou.¹¹¹ Toto přesvědčení ještě zesílilo po návštěvě O. Šika v Moskvě na jaře roku 1965. Přestože se snažil svými činy A. Novotný reformu v podstatě sprovodit ze světa, což bylo mimo jiné zřejmé tím, že odpovědnost za realizaci reformních návrhů převedl na SPK, nedovolil si rozpustit komisi pod vedením O. Šika. Zřejmě to bylo tím, že si komise získala svými kroky a cíli širokou podporu a A. Novotný tak podlehl tlaku veřejnosti. Komise tak mohla i nadále vykonávat reformní činnost pospolu, což se jeví jako důležitý okamžik. Reformátoři dostávali volný prostor k osvětlení svých myšlenek v mnoha celostátních časopisech, oblastních denících a dokonce i v Rudém právu, kde byla celá řada redaktorů nakloněna proreformním myšlenkám. O. Šik dokonce poskytl několik interview renomovaným zahraničním deníkům jako Die Zeit nebo The Financial Times.¹¹²

3.5. Realizace zásad nové soustavy řízení a její další vývoj

Realizace zásad nové soustavy byl nelehký a poměrně zdlouhavý proces. Obtížnost aplikace zásad, spolu s nutnou cenovou reformou a klacky házenými pod nohy stranickým vedením vedly k jejímu pozvolnému zavádění. Na jedné straně stály

¹⁰⁹ Příspěvek O. Šika byl celý otištěn v Rudém právu 5. 2. 1965.

¹¹⁰ O. Šik to přirovnává k jedné anekdotě, která vznikla na dané téma: „To je asi tak, jako by se rozhodlo, aby taxikáři jezdili experimentálně vlevo a ostatní vozidla jako až doposud vpravo.“

¹¹¹ Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.129-130.

¹¹² Tamtéž, s.130-134.

úkoly teoretické, které měly zodpovědět nevyřešené otázky, na druhé straně pak samotná realizace reformních kroků.

Prvním realizačním krokem, se kterým však reformní komise zásadně nesouhlasila, byl výše zmíněný experiment zkušební aplikace některých prvků nové soustavy ve vybraných podnicích. Tento experiment byl považován za prověrku správnosti přijatých zásad. Snahou bylo zjistit reakce zaměstnanců a funkcionářů v závodech. Ačkoli to reformátoři považovali za nesmyslné vytržení z konceptu a vedení ÚV KSČ očekávalo spíše nezdar spolu se získáním času pro rozmyšlení jak dále postupovat, výsledky byly veskrze pozitivní, o čemž často informoval denní tisk. Je hodně pravděpodobné, že to bylo tím, že pro experimenty byly vybrány velmi dobře hospodařící podniky již před zavedením změn. Nic to však neměnilo na tom, že došlo k rozšíření důvěry k reformním krokům jak mezi zaměstnanci dotčených podniků, tak jejich vedení. Pokud k tomu přičteme probíhající kampaň k vysvětlení zásad nového systému v tisku, rozhlasu televizi, ale i v rámci školení funkcionářů, došlo k opravdu významné celospolečenské podpoře reformních kroků, což nebylo A. Novotnému zrovna po vůli.¹¹³

ÚV KSČ projednával 16. – 17. 12. 1965 informativní zprávu o stavu prací na realizaci zásad nové soustavy plánovitého řízení národního hospodářství, která říká, že první etapa zdokonalené soustavy plánovitého řízení bude zavedena od 1. 1. 1966 v podstatě ve všech průmyslových, stavebních a obchodních podnicích, v nákupu, v místním hospodářství, v ČSAD a službách. Mimo to bude pokračovat experimentální ověřování zejména v dopravě a zemědělství, kde by měla být soustava zavedena od roku 1967. Ústřední orgány dospěly k tomu, že přípravné práce vytvořily alespoň základní podmínky pro převod na nový systém řízení. Zpráva se také věnuje experimentům, které probíhaly v roce 1965 v celkem 440 podnicích, které zaměstnávaly celkem 750 tisíc lidí. Bylo upozorněno na to, že zejména v prvním období docházelo k tendenci vidět jen pozitivní přínosy (jako např. 13. plat) bez složitých otázek zvyšování ekonomické efektivnosti, přesto byl tento experiment celkově oceněn. Zároveň bylo však poukázáno na řadu disproporcí a „úzkých míst“, kterým bude třeba věnovat zvýšenou pozornost. Dále bylo varováno před nedůsledností zavádění nových

¹¹³ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.290.

opatření, při čemž bude třeba dát velký důraz na seznamování veřejnosti s nově zaváděnými pravidly a vysvětlování cílů vedoucím a zaměstnancům dotčených podniků. Dále se zpráva věnuje jednotlivým krokům, které budou od 1. 1. 1966 nově uplatněny:

- nově jsou částečně stanoveny sazby odvodů do státního rozpočtu z hrubého důchodu (ještě se nepočítá s jednotnými sazbami – byly různé pro různá odvětví)
- volnost v ekonomickém rozhodování bude zvýšena, pro přechodné období však nedojde k absolutní svobodě v rozhodování, centrum si zachová svou rozhodovací pravomoc (což je vysvětlováno nedostatkem prostoru v zahraniční sféře a silnými administrativními monopolními tendencemi)
- v oblasti cen budou provedeny jen dílčí cenové úpravy doplněné soustavou dotací (ceny jsou vnímány jako rozhodující podmínka úspěchu nové soustavy, proto je vyzváno k vypracování urychlené generální přestavbě cen)
- na financování investiční výstavby se nově musí podílet i podniky, které je budou hradit z hrubého důchodu po odvodech (není však ještě nastaven systém efektivního posouzení investic a systém poskytování úvěrů na investice)
- v oblasti zahraničního obchodu jsou zatím pouze určeny plánované úkoly pro výrobní podniky i podniky zahraničního obchodu vyjádřené zahraničními cenami (je dbáno na důsledné budoucí ekonomické a organizační sepětí výroby a zahraničního obchodu)
- nově se budou podniky podílet i na mzdách, které budou hradit z hrubého důchodu po odvodech (ovšem stále značně nedokonale, mzdová opatření mají napravit různá opatření, jako např. systém dodatkových odvodů z nadměrného růstu mezd)

- v organizační výstavbě dojde k podstatnému snížení VHI a k vytvoření větších celků zejména v strojírenství, hutním a chemickém průmyslu (k většině změn došlo již v prvním pololetí 1965)
- obchod si bude moct volit své dodavatele, se kterými přímo uzavře smlouvy (i zde se vyskytuje řada problémů, které je třeba do budoucna aktivně řešit)¹¹⁴

Jak je zcela patrné z výčtu kroků uplatněných k 1. 1. 1996, jednalo se pouze o částečná opatření, která měla mnoho překážek a naznačovala i budoucí vážné problémy. Pozitivní bylo razantní snížení počtu ukazatelů určovaných centrem z 389 na 67. Negativním rysem byl jev, kdy podniky využily nerovnováhu mezi poptávkou a nabídkou k posílení své monopolní moci. Zároveň byla podniky kritizována práce řídicích orgánů, ve které se leckde nic nezměnilo. Začátkem roku 1966 vystřídalo pozitivní vnímání nové soustavy nespokojenost, neboť první opatření měla silně omezený účinek a tím pádem i nižší úspěchy než se předpokládalo. Zaměstnanci se začali obávat poklesu mezd a rostly pochyby o možnosti změnit činnost funkcionářů direktivního systému řízení. Mimo tyto ohlasy nespokojenosti se však ozýval také nový proud volající po požadavku urychlení zavedení nové soustavy.¹¹⁵ Bylo naprosto evidentní, že musí dojít k dalším zásadním změnám, aby se docílilo tolik potřebných účinných reformních kroků.

11. 3. 1966 předložila teoretická skupina SKŘO jménem O. Šika a J. Tomana „Program urychlené realizace nové soustavy plánovitého řízení“. Hned v úvodu textu zdůrazňují autoři nutnost urychlení zavádění nové soustavy. Podniky za současného stavu nejsou zařazeny do podmínek tržních¹¹⁶ stavů, a proto se nechovají racionálně, zakrývají své možnosti a nadsazují své požadavky na centrální zdroje. Národohospodářský plán postrádá dle autorů v dosavadním pojetí objektivní kritéria hledání národohospodářské efektivnosti a je zatížen zájmovými konflikty, což prakticky

¹¹⁴ KSČ - Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – komise – ekonomická komise ÚV KSČ 1963 – 1968, NAD 1261, NA – A ÚV KSČ, f. 10/4, sv. 4, a. j. 9, inf. 3(EK 610).

¹¹⁵ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.291-293.

¹¹⁶ V oficiálních dokumentech je již zbožně peněžní vztah nahrazen pojmem tržní, který byl dříve odmítán.

znemožňuje uzavřít plán.¹¹⁷ Za této situace by mohl pokus o stabilní plán dokonce ztížit přechod na novou soustavu.¹¹⁸ Měly by se pouze fixovat závazné úkoly v nezbytném rozsahu (vybrané stavby, úkoly plynoucí ze zahraničních závazků a velké investiční akce), ostatní ukazatele by měly mít jen orientační charakter. Autoři shledávají jako nejúčelnější zavést základní jádro nové soustavy jedním rozhodným krokem k 1. 1. 1967, na který by pak navazovala další opatření prohlubující vliv vnitřního i světového trhu. Hlavními kroky onoho rozhodujícího kroku jsou:

- generální přestavba cen
- přechod k pružnějšímu vývoji cen (tak aby se rovnováha mezi nabídkou a poptávkou více opírala o cenový aparát a byl využit princip soutěživosti)
- jednotné odvody podniků do státního rozpočtu
- financování investic z vlastních prostředků podniků
- odstranění mzdového stropu, nástup k denivelizaci¹¹⁹ a přechod na pružný systém kontroly mezd (tak aby se růst mezd stal účinnějším nástrojem růstu efektivnosti)
- první etapa důslednějšího uplatňování tlaku světového a domácího trhu na výrobu¹²⁰

O programu urychlené realizace nové soustavy jednala ekonomická komise ÚV KSČ 31. 3. 1966. Přes panující rozdílné názory na toto urychlení a jeho dopady nakonec komise souhlasila s tím, aby se navrhovaná opatření prosadila tak jak jsou

¹¹⁷ Na tento fakt působí i další negativní tendence.

¹¹⁸ Doslova byl vznesen požadavek, aby čtvrtý pětiletý plán v dosavadním pojetí nebyl uzavřen.

¹¹⁹ Denivelizace znamená odstraňování shodné úrovně mezd.

¹²⁰ KSČ - Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – komise – ekonomická komise ÚV KSČ 1963 – 1968, NAD 1261, NA – A ÚV KSČ, f. 10/4, sv. 5, a. j. 10, b. 1(EK 653).

předkládána¹²¹ a uložila D. Kolderovi,¹²² aby program urychlení prosadil při jednání předsednictva ÚV KSČ. Program zrychlené realizace soustavy řízení byl nakonec v dubnu a červnu 1966 schválen.¹²³ 4. 10. 1966 obdržela politická místa zprávu, která vypovídala o nedostatečné připravenosti vedení podniků na urychlenou realizaci nové soustavy. Zpráva dále zdůrazňovala plán jako základní nástroj ústředního řízení. Tato zpráva zastávající bývalé dirigistické plánování a zbrojící proti překotným změnám však již nemohla zastavit prosazení urychlení nových zásad. Jak ukázalo sympozium ekonomů socialistických zemí v prosinci 1966, jednalo se o nejrozsáhlejší a nejhlubší ať už provedené či připravované změny v zemích RVHP.¹²⁴

Jak již bylo uvedeno výše, hlavním krokem nové soustavy měla být generální přestavba cen, která by umožnila zavést jednotné odvody podniků. Původně se počítalo s cenovou přestavbou až od roku 1968, nicméně vzhledem k požadavku urychlené realizace nové soustavy se podařilo tuto přestavbu uskutečnit k 1. 1. 1967. Nakonec byly opravdu zavedeny tři kategorie cen. Pevné ceny byly stanoveny u základních životních potřeb, u hlavních zemědělských produktů a u surovin a materiálů, které mají vliv na cenu výrobků konečné spotřeby. Limitované ceny byly určovány dohodou mezi dodavateli a odběrateli v mezích centrálně určených limitů. Volné ceny pak měly být nastoleny tam, kde budou vytvořeny konkurenční podmínky a u výrobků zvláštní jakosti (např. módní oblečení apod.).¹²⁵

Plánovací úřad navrhoval lineární zvýšení velkoobchodních cen o 30%, což odborníci zamítli a prosadili zvyšování cen podle skupin zboží, což mělo vyvolat zvýšení cen o 19%. Reálným dopadem způsobeným provedením přestavby bylo průměrné zvýšení velkoobchodních cen o 29 – 30%, což se projevilo nepředpokládaným ziskem

¹²¹ Přes souhlasné stanovisko upozorňovala komise na některé nedostatky, které může urychlené zavedení soustavy přinést. Jednalo se především o možné důsledky v sociálně-politické oblasti, možnost posílení nadvlády dodavatelů nad odběrateli, výrobců nad spotřebiteli a zvýšené nebezpečí inflačního vývoje.

¹²² D. Kolder nakonec sehrál důležitou roli při podpoře nové soustavy, zejména díky svému blízkému kontaktu s A. Novotným, ačkoli jeho postoj procházel značným vývojem.

¹²³ Ke schválení přispěl i velmi emotivní projev O. Šika na XIII. Sjezdu strany. A. Novotný se snažil O. Šika vyloučit z diskuze, nicméně nakonec podlehl tlaku delegátů a nakonec i D. Koldera a vystoupil poslední den sjezdu 4. 6. 1966 před zraky L. I. Brežněva. Vystoupení sklídilo nevídaný úspěch a podporu ve stoje tleskajících delegátů, méně již stranického vedení v čele s A. Novotným. Cenzurovaná verze projevu vyšla v Rudém právu. Šik, O.: *Na prahu nové etapy vývoje socialistického hospodářství*, Rudé právo, 5. 6. 1966, s.4.

¹²⁴ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.292 – 296.

¹²⁵ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.48-49.

podniků ve výši více než 7 mld. Kčs.¹²⁶ Zcela zásadním nedostatkem generální přestavby cen byl fakt, že v nových cenách již byly započítány odvody, které podniky měly platit do státního rozpočtu, ovšem ještě nedošlo k zavedení jednotné sazby daně z obratu. Díky tomu nedošlo k propojení velkoobchodních a maloobchodních cen, tedy k přímému vlivu poptávky na nabídku.¹²⁷ Ve své přednášce z 5. 4. 1967 „k aktuálním ekonomickým otázkám československého národního hospodářství“ O. Šik připouští, že si některé podniky díky generální cenové přestavbě nahromadily velké množství peněžních prostředků. Slibuje provést analýzu, o které podniky se jedná a sjednat kroky vedoucí k nápravě. Dále uvádí, že pro vytvoření tržních cen je třeba další uvolňování tvorby cen, především zvýšit podíl volných cen na úkor cen limitovaných. Ke konci článku O. Šik připouští, že za současných tržních podmínek by plné uvolnění cen způsobilo silné inflační tendence.¹²⁸

Dalším zásadním krokem urychlené realizace nové soustavy bylo sjednocení odvodů z hrubého důchodu a ze zisku. Pravidla pro výši odvodů byla pevně stanovena. Odvody z hrubého důchodu v průmyslu činily 18%, v obchodních organizacích 30%. Odvody ze zisku v průmyslu byly ve výši 15% z fondu pracujících včetně fondu odměn a 32% ze zisku (po odečtení fondu odměn). Vzhledem k tomu, že odvody při systému zainteresovanosti na zisku by byly cca o 20% vyšší, bylo v podstatě dosaženo plného přechodu na systém odvodů z hrubého důchodu.¹²⁹ Zavedení jednotných odvodů se na rozdíl od generální přestavby cen dá považovat jednoznačně za úspěch, který byl nezbytný pro další reformní kroky.

Kromě úprav v oblasti cen a odvodů došlo také ke změně v oblasti zemědělství. Konkrétním krokem bylo schválení zřizování okresních zemědělských sdružení v březnu 1967. Funkcionáři zemědělských závodů začali této možnosti hojně využívat a sdružení ustavovali. Důležitým aspektem bylo, že si sami vypracovávali systém jejich řízení. Jejich činnost kontrolovala rada volených zástupců.¹³⁰ Zároveň se pokračovalo v přípravných pracích na nové soustavě ve finanční oblasti. Ministerstvo se zaměřilo

¹²⁶ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.296.

¹²⁷ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.48-49.

¹²⁸ KSČ – Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – předsednictvo, NAD 1261, NA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 31, a. j. 32, inf. 10.

¹²⁹ Čermák, V., Kysilka, H.: *Vývoj československé ekonomické reformy*, Praha 1970, s.29.

¹³⁰ Což vneslo nový demokratizační prvek.

především na roli finanční sféry při obnově ekonomického rovnováhy a vytvoření finančního trhu. Tehdejší ministr financí B. Sucharda zvažoval více možností utvoření finančního trhu a zároveň upozorňoval na značnou složitost tohoto kroku, který byl velmi důležitý pro účinnost nové soustavy.¹³¹

Místo vytvoření fungujícího tržního mechanismu došlo k upevnění monopolní pozice výrobců na trhu. Stále větší sílu získávala oborová ředitelství, která disponovala velkými finančními zdroji. Reakcí centra byla obava z použití těchto zdrojů proti ekonomickým záměrům vlády. Proto vláda přijala 7. 7. 1967 protiinflační opatření č. 225 a 228, kterým se jí podařilo odčerpat část zisku, regulovat mzdový vývoj a dokonce snížit počet volných a limitovaných cen, což bylo v přímém rozporu s reformními snahami. Začal se projevovat pesimismus spojený se zavedením nové soustavy řízení. Vzestup velkoobchodních cen, růst zadluženosti ve volných měnách, zvýšení zásob, sílení inflačních tendencí, neefektivnost investiční výstavby, diktát výroby nad obchodem, ztráta zájmu podniků vyrábět zboží s nízkými cenami, to byla současná realita, která opět vedla k volání po direktivním řízení a obnově plánování. Tyto aspekty vedly skupinu kolem O. Šika k reálným obavám využití aktuálních problémů odpůrci reformy k jejímu zpomalení, či dokonce k návratu k dřívějšímu direktivnímu systému. Došlo k silnému střetu politických a ekonomických zájmů.¹³² Přes všechny uvedené potíže zavádění nové soustavy bylo stále mnoho politiků a především většina obyčejných lidí na proreformní straně. Bylo ale jasné, že dosavadní průběh se nedá nazvat úspěchem, spíše základním stavebním kamenem pro další následné změny.¹³³

Již v září roku 1967 došlo k usnesení vlády o konkretizaci programu realizace změn velkoobchodních cen na rok 1968. Cílem programu schváleného v usnesení bylo zdražit dovoz a působit tak ekonomicky na snížení tlaku v platební bilanci s kapitalistickými zeměmi, provést první kroky k přiblížení relací vnitřních velkoobchodních cen cenám světovým (tím zesílit ekonomický tlak na progresivní strukturální změny ve výrobě a spotřebě), vytvářet příznivější ekonomické podmínky pro rozvoj vybraných důležitých výrobních oborů a omezit rozsah neinvestičních a

¹³¹ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.297-303.

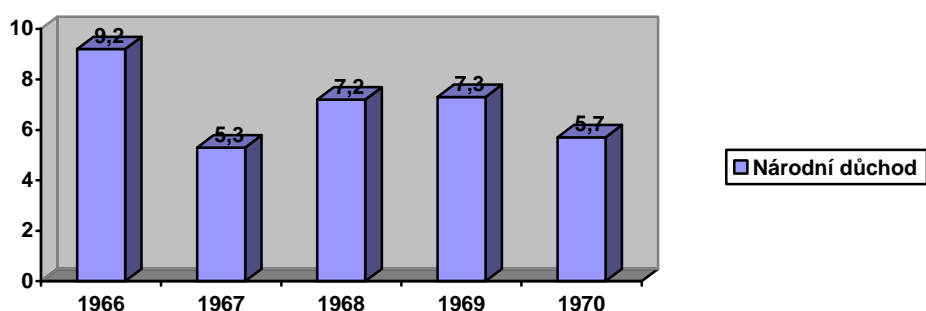
¹³² O. Šikovi bylo dokonce na návrh A. Novotného v září 1967 zakázáno veřejně vystupovat. Nakonec se však rozhodl ignorovat tento zákaz. Nebyl za to nikdy potrestán, což dokazovalo velmi oslabenou pozici A. Novotného.

¹³³ Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s.297-306.

investičních dotací ze státního rozpočtu. Výše uvedených cílů mělo být dosaženo zvýšením velkoobchodních cen dovážených surovin, materiálů a dalších výrobků pro výrobní spotřebu o 5,1 mld. Kčs, snížením neinvestičních dotací a intervencí o 1,6 mld. Kčs a investičních dotací o 1,4 mld. Kč. Zároveň mělo dojít ke změně velkoobchodních cen vyplývajících z rozboru efektivnosti tak, aby se saldo snížení a zvýšení velkoobchodních cen v podstatě vyrovnalo. Vlivem těchto zásahů bylo počítáno se zvýšením cenové hladiny o 3,3%.¹³⁴

Na tomto místě je vhodné poukázat na některé pozitivní a negativní aspekty vývoje ekonomiky z roku 1967. Národní důchod mezi roky 1965 – 1967 vzrostl o téměř 22% - viz graf č. 2, což v porovnání se stagnací z let 1962 – 1964 bylo jednoznačným úspěchem. Zároveň došlo k růstu osobní a společenské spotřeby obyvatelstva (mezi lety 1965 – 1966 o 9 %, v roce 1967 o 3%¹³⁵). Sice mírně vzrostly životní výdaje, ale zároveň rostla společenská produktivita práce při současném zkracování pracovní doby. Na druhou stranu stále docházelo k značnému extenzivnímu růstu produkce, růst zaměstnanosti převyšoval přírůstky obyvatelstva, rostla rozestavěnost, nároky na investice a zásoby, zvyšovalo se napětí v odběratelsko-dodavatelských vztazích a docházelo k zjevným inflačním projevům.¹³⁶

Graf č. 2: vývoj národního důchodu v ČSSR v letech 1966 – 1970 v %.



Zdroj: Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992*, Brno 2009, s.322.

¹³⁴ Vondrová, J.: *Ekonomická reforma 1965- 1969*, Praha 2012, s.189-190.

¹³⁵ Chyba, A., Barvík, J.: *Vývoj československé ekonomiky a hospodářská politika KSČ*, Praha 1971, s. 226.

¹³⁶ Čermák, V., Kysilka, H.: *Vývoj československé ekonomické reformy*, Praha 1970, s.31.

3.6. Pražské jaro a jeho vliv na další kroky při zavádění nové soustavy

Následný sled událostí výrazně ovlivnil mocenskopolitický boj uvnitř KSČ. Je velmi zajímavé, že to byl právě reformátor O. Šik, který stál za svržením A. Novotného, především z toho důvodu, že za jeho vlády nebylo možné prosadit hospodářské změny v takovém rozsahu, jaký si reformátoři představovali. V prosinci 1967 se postupně sešel s O. Černíkem, L. Štrougalem, D. Kolderem a A. Dubčekem, které přiklonil na svou stranu. Následně oslovil dalších 25 – 30 členů ÚV KSČ, kteří souhlasili se záměrem odstranit A. Novotného. 18. 12. 1967 vystoupil O. Šik s příspěvkem, na jehož konci vyzval k odvolání A. Novotného z funkce prvního tajemníka strany. Po vášnivé debatě došlo k hlasování, kdy naprostá většina ÚV hlasovala pro odvolání A. Novotného z funkce prvního tajemníka strany.¹³⁷ A. Novotný nadále zůstal prezidentem republiky a členem politbyra.¹³⁸ Následně došlo k zdlouhavému procesu výběru vhodného kandidáta na uvolněný post, z něhož nakonec vyšel jednohlasně jako nečekaný vítěz A. Dubček.¹³⁹

Ještě v lednu 1968 uložil ÚV KSČ vypracovat Akční program Komunistické strany Československa, což měl být v podstatě výčet problémů, které se měly urychleně řešit. Jednalo se tedy o jakýsi veřejný příslib vládnoucí strany. Skupina lidí, která pracovala na zpracování Akčního programu, překročila rámec pouhého výčtu úkolů a již koncem února předložila ucelený návrh, který se snažil vymezit a zdůvodnit přeměny ve všech oblastech činnosti KSČ a společnosti v příštích dvou letech. ÚV KSČ Akční program jednomyslně schválil 5. 4. 1968.¹⁴⁰ V období od ledna do března 1968 ustoupila reforma do pozadí, neboť se veškeré síly věnovaly nastalé politické situaci a snahám o posílení demokratizačních procesů. Pro další působení reformních kroků byla zásadní kapitola Akčního programu nazvaná „Národní hospodářství a životní úroveň“.

¹³⁷ Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.154-163.

¹³⁸ Podrobně viz, Kaplan, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968: společnost a moc*, Brno 2008, s.674-749.

¹³⁹ Původně se vůbec nepočítalo s navržením A. Dubčeka na post prvního tajemníka ÚV KSČ. O. Šik chtěl navrhnout značně proreformně smýšlejícího O. Černíka, ovšem záhy si uvědomil, že v ostře vyhraněném mocenskopolitickém sporu nemá šanci na zvolení. Nakonec tak zvítězil ten, který pro svou názorovou plochost nikomu výrazně nevadil a díky tomu byl také jednomyslně zvolen.

¹⁴⁰ Kaplan, K.: *Československo v letech 1967 – 1969: 4. část*, Praha 1993, s.17.

Hned v úvodu třetí kapitoly Akčního programu věnující se ekonomickým otázkám autoři trefně uvádějí: „*Natrvalo není možné otupovat hospodářskou politiku tím, že se bere těm, kdo dobře pracují, a dává těm, kdož hospodaří špatně. ... Natrvalo není ani politicky správné, aby na neefektivnost doplácel spotřebitel prostřednictvím cen, daní i nepřímo přerůznými formami odčerpávání prostředků z efektivních podniků.*“¹⁴¹ V dalším textu je vyslovena nutnost samostatnosti podniků, které by měly začít podnikat, aniž by byly závislé na orgánech státu. Je kladen důraz na to, aby poptávka nebyla nadále odhadována, nýbrž aby byla určována samotnými spotřebiteli.¹⁴² Důležitý byl také požadavek na právo svobodné volby pracovní činnosti a možnost formulovat a obhajovat své ekonomické zájmy při vytváření hospodářské politiky. Jasně demokratizační prvky se projeví i v požadavku vzniku podnikových rad¹⁴³, kterým by byly za celkové výsledky své práce odpovědny ředitelé a vedoucí pracovníci podniků, kteří by zároveň těmito orgány byli do svých funkcí voleni.¹⁴⁴ V souvislosti se vznikem organizačních orgánů by mělo dojít k přezkoumání role odborů, které dříve jasně podporovaly direktivní řízení. V novém systému by měly odbory především hájit zaměstnanecké a pracovní zájmy zaměstnanců a vystupovat jako významný partner při řešení všech otázek hospodářského řízení. Nově je podnikům přisouzeno právo volby svého organizačního začlenění.¹⁴⁵ Autoři se také zmiňují o nedostatečně pestré struktuře podniků. Východisko v tomto směru vidí v rozvoji malých a středních podniků, které by trh měly obohatit potřebnými novinkami a zvýšením soutěživosti mezi podniky. Právo podnikat i v dalších oborech je nově přiřknuto JZD spolu s možností přímého prodeje a tvorby maloobchodních sítí. Za velký problém považují autoři nízkou úroveň a

¹⁴¹ *Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968*, Praha 1968, s.35.

¹⁴² Jinými slovy aby došlo k tržnímu určování poptávky a jeho následném střetu s nabídkou, což eliminuje vznikající výrobní neefektivnosti.

¹⁴³ Hlavní myšlenkou bylo aktivní zapojení zaměstnanců a jejich podíl na řízení podniku, což mělo vést k jejich většímu ztotožnění se s podnikem a následně větší spokojenosti a lepším pracovním výsledkům. Podnikové rady se měly vyjadřovat k výši investic, k rozdělení hrubého důchodu, k ročním závěrečným bilancím a k zásadám podnikové organizace. Tato změna byla velmi kladně přijata a do konce roku 1968 vzniklo cca 50 podnikových rad a další stovky se připravovaly. V roce 1969 se však již nepodařilo tento záměr zákonně prosadit, podnikové rady byly ideologicky zrušeny a odsouzeny. Vančura, J.: *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*, Praha 1990, s.45-46.

¹⁴⁴ Inspiraci hledali autoři Akčního programu v závodních radách z let 1945 – 1948.

¹⁴⁵ Nejdříve však muselo dojít k vytvoření pravidel pro vystupování podniků z dosavadních svazků a tvorbu nových sdružení.

nedostatek služeb všeho druhu, jejichž zlepšení si vyžádá delší časový úsek vzhledem k značné šíři této problematiky.¹⁴⁶

Další část Akčního programu je věnována úloze státu v ekonomice. Vrcholným orgánem provádění hospodářské politiky státu je vláda. Centrální plán již nadále nebude direktivním nástrojem, nýbrž jeden ze zdrojů formování hospodářské politiky vlády, který v sobě bude odrážet vzájemné konfrontace a sladování zájmů podnikatelů, spotřebitelů, zaměstnanců, národů apod. Zároveň by měl být plán podroben demokratické kontrole Národního shromáždění a odborné kontrole vědeckých institucí.¹⁴⁷ Na mnoha místech je zmíněna důležitost ochrany spotřebitele ze strany státu před zneužíváním monopolního postavení a hospodářské moci podniků. Stát bude k podnikům přistupovat jako k samostatným právním subjektům. ÚV vyzývá všechny podniky k důsledné racionalizaci všech řídicích, výrobních a obchodních činností vedoucích k snížení nákladů. Stejně tak stát přezkoumá všechny druhy veřejných výdajů a vypracuje program úsporných opatření veřejných financí.¹⁴⁸

Autoři Akčního programu poukázali na vliv izolace československých podniků. Nefunkčnost konkurenčního tlaku světového trhu se projevila v zaostávání technického pokroku a v ztrátě konkurenceschopnosti našich výrobků na světových trzích, což sebou nutně přináší napětí ve vnějších obchodních a platebních vztazích. Východisko z této situace je viděno v účinnějším zapojení do mezinárodní dělby práce, přičemž základ v rozvíjení mezinárodních hospodářských vztahů je stále spatřován ve spolupráci se Sovětským svazem a státy sdruženými v RVHP. Zároveň je však zmíněno, že dojde k aktivní podpoře rozvíjení hospodářských vztahů s kapitalistickými státy. Cesta k této možné spolupráci je spatřována ve vyšší konkurenceschopnosti našich výrobků. Dále bude nezbytně nutné zbavit monopol zahraničního obchodu současného administrativního pojetí a odstranit direktivní řízení zahraničně obchodních transakcí. Podniky musí mít právo sami si zvolit vývozní a dovozní organizaci. Dále musí dojít

¹⁴⁶ *Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968, Praha 1968, s.35-38.*

¹⁴⁷ Jakým způsobem by měla odborná kontrola vědeckých institucí vypadat, Akční program neupřesňuje.

¹⁴⁸ *Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968, Praha 1968, s.39-41.*

k postupnému sblížení cen vnitřního a světového trhu, což v praxi znamená odstranění různých přírážek a dotací k cenám zahraničního trhu.¹⁴⁹

Základním cílem hospodářské politiky má být trvalý růst životní úrovně. Je poukázáno na škodlivou jednostrannost orientace našeho hospodářství z let minulých (rozvoj těžkého průmyslu na úkor spotřebního průmyslu, zemědělství, obchodu atd.). Odstranění této jednostrannosti je vnímáno jako zdoluhavý proces, který však jednoznačně povede k růstu životní úrovně. Autoři programu kladou větší váhu v růstu životní úrovně na růst mezd a platů, který však musí reflektovat zásadu závislosti vývoje mezd na skutečně realizované produkci. Zároveň je nutné zabezpečit růst mezd tam, kde tato zásada nejde uplatnit (školství, zdravotnictví apod.). Dále je vznesen požadavek k vytvoření tržních cen. Centrální orgány by do tohoto procesu měly zasahovat pouze tehdy, pokud by hrozilo riziko vysoké inflace spojené s uvolňováním cen, nebo nízký růst reálných mezd během výraznějších inflačních tendencí.¹⁵⁰ Nebyly opomenuty ani problémy sociální politiky, ty se však zaměřily pouze na nejrizikovější skupiny, které by mohly být ohroženy případnou inflací.¹⁵¹ Autoři počítají se zavedením pětidenního pracovního týdne již koncem roku 1968 a s urychlením bytové výstavby.¹⁵²

Akční program tedy manifestoval jakési programové teze strany. Bylo ovšem potřeba zformovat konkrétní program, který udá další směr rozvoje reformy. Prvním takovým pokusem byl rozsáhlý text autorů M. Horálka, Č. Kožušníka, M. Sokola a O. Turka, který vyšel 5. 4. 1968 v příloze *Hospodářských novin*. Jednalo se o „Nástin koncepce“ kombinující teoretické úvahy s praktickými doporučeními na systémové i regulativní změny fungování ekonomiky, což bylo předloženo k veřejné diskuzi. Koncepce vycházela z keynesovské teorie, která se však zakládá na předpokladu existence dlouhodobě fungujícího tržního mechanismu s minimální intervencí státu. Nejenže podmínky v ČSSR tomuto ani zdaleka neodpovídaly, ale zároveň stále

¹⁴⁹ Tamtéž, s.42-43.

¹⁵⁰ Bylo počítáno s minimálním růstem reálných mezd o 2,5 – 3% ročně. V prvním čtvrtletí přitom mzdy vzrostly o 10,4 % pod tlakem pracujících na své vedoucí. Často se dokonce hrozilo stávkami. Nakonec se podařilo situaci uklidnit, mzdové požadavky se staly věcí jednání mezi odbory a vládou a vzrůstající problém se odložil. Vančura, J.: *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*, Praha 1990, s.44.

¹⁵¹ Jednalo se především o zvýšení nízkých důchodů, prodloužení placené mateřské dovolené, pomoc rodinám s dětmi apod.

¹⁵² *Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968*, Praha 1968, s.44-46.

přežívala silná „vnitřní cenzura“, což dohromady tvořilo hlavní limity „Nástinu koncepce“. Základní strategie hospodářské politiky byla založena na tzv. magickém šestiúhelníku,¹⁵³ který tvoří: důsledně tržní postavení podniků, optimální hospodářský růst, plná zaměstnanost, cenová a měnová stabilita, rovnováha ve vnějších vztazích a volná tvorba cen a mezd. Změny systémové povahy tvořila řada kroků sledujících vytvoření konkurenčního tržního prostředí. Kromě systému jednotných odvodů (které v praxi doposud zcela jednotné nebyly) se jednalo především o soubor opatření vedoucí k rozbití monopolní oborové struktury podnikové sféry – možnost výrobních jednotek vystoupit z dosavadních seskupení a vstoupit kam se rozhodne, rozvoj družstevního a drobného soukromého podnikání, rozšíření volné tvorby cen a otevírání ekonomiky zahraniční konkurenci s použitím rozdílných nástrojů ve vztazích k zemím RVHP a zemím kapitalistickým. Nejslabším místem „Nástinu koncepce“ byla absence kapitálového trhu. Sice je v „Nástinu“ zmínka o peněžním trhu, ten je ale chápán pouze jako trh úvěrů organizovaný centrální bankou. Pokud jde o změny regulativní povahy, je patrná maximální snaha o to, aby bylo rozhodování centra vymezeno obecně a dlouhodobě platnými pravidly hry. To by umožnilo podnikům dlouhodobě kalkulovat své rozhodování.¹⁵⁴

Na „Nástinu koncepce“ navázal „Nástin obsahu hospodářské politiky pro období nejbližších let“, který byl připraven ministerstvem národohospodářského plánování a počátkem srpna rozeslán jako podklad k diskuzi, která se měla konat v září 1968 v Hospodářské radě a vládě. Hospodářská politika by se měla dle tohoto dokumentu zaměřit zejména na docílení bezprostředního sepětí výroby se skutečnými potřebami trhu a účinným vyloučením výroby pro výrobu, což je podmíněno vystavením výrobců pod mimořádně tvrdý ekonomický tlak a preferencí inovačních procesů. Orientace zahraničního obchodu je prakticky stejná jako v prvním „Nástinu“. Na jedné straně je třeba omezit široké oblasti výroby, kde pracuje velké množství pracovních sil, zároveň je však třeba s nezvyklou rychlostí rozvíjet dynamické a životaschopné obory, které přijmou uvolněnou pracovní sílu. Tento proces musí být doprovázen výrazným

¹⁵³ Zde je patrná silná inspirace magickým čtyřúhelníkem. K němu jsou přidány důsledně tržní postavení podniků a volná tvorba cen a mezd, což je v kapitalistickém tržním prostředí samozřejmostí.

¹⁵⁴ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.50-52.

omezením státních výdajů. Zpráva také následovně hodnotí postup doposud prováděné ekonomické reformy:

- nástroje nové soustavy řízení (především tvorba a rozdělení hrubého důchodu) nejsou účinné, protože doposud neexistuje fungující trh zboží a výrobních faktorů
- přetrvává celková ekonomická nerovnováha, která brání realizaci racionálních tržních spojení, což vede ke skryté obnově administrativních direktivních forem spojování různých hospodářských činností
- působení nových nástrojů je řadou kompromisů deformováno
- institucionální předpoklady pro fungování nové soustavy jsou teprve v počátcích

Tento druhý „Nástin“ neměl ambice stát se uceleným reformním podkladem, spíše naznačoval a otevíral problémy, které by měly být při zpracování takového uceleného programu vzaty v úvahu a řešeny.¹⁵⁵ Takový ucelený program však již přijat nebyl.

Situace ve společnosti byla velmi specifická. Těžko říct, zda to byla víra v socialismus s lidskou tváří, nebo lidé viděli v nastávajících změnách možnost svržení komunismu a opětovné nastolení demokracie. Asi to byla kombinace obojího, což ovšem v konečném důsledku znamenalo nebyvalou podporu reformního hnutí a současných událostí. Sdělovací prostředky věnovaly obrovský prostor politickým událostem. Reformní kroky se dokonce rozhodl O. Šik obhájit v jakémsi televizním seriálu, který sklidil nečekaný úspěch. V sedmi relacích postupně objasnil kroky, které měly vést k lepším zítřkům, které byly Čechoslovákům již tolikrát slibovány. Teď ovšem stály na kritice dosavadního systému spolu s racionální změnou základních systémotvorných prvků. Na to lidé slyšeli a reagovali. Toto nadšené období nebylo konfrontováno s všední realitou utahování opasek po zavedení reformních kroků. Dá se očekávat, že by došlo k jistému „ochlazení“, což ovšem nic nemění faktu, že se společnost dostala do stavu blížícímu se euforii.

¹⁵⁵ Vondrová, J.: *Ekonomická reforma 1965- 1969*, Praha 2012, s.323-333.

3.7. Potlačení reformního hnutí a návrat k centrálnímu plánování

Demokratický vývoj v ČSSR vedl k stále většímu znepokojení Moskvy a vedení okolních zemí socialistického satelitu, které se bálo „nakažení“ demokratickými tendencemi v jejich vlastech. Již od jara 1968 byly veškeré procesy bedlivě monitorovány a pečlivé zprávy o nich končily přímo na stole L. I. Brežněva. Reakcí byla zpočátku pouze jistá doporučení, která vystřídala ostrá kritika. Stranické vedení v čele s A. Dubčekem bylo několikrát pozváno „na kobereček“ do Moskvy, kde vždy přislíbilo provést opatření, které zbrzdí či zastaví demokratické tendence v ČSSR. Dubčekova pozice však neumožňovala zastavit proces, za kterým stála nejen značná část samotné KSČ, ale především zde byla široká podpora obyvatelstva. Situace se vyostřila 20. 6. 1968, kdy začalo na území Československa cvičení vojsk Varšavské smlouvy,¹⁵⁶ které A. Dubček neměl odvahu odmítnout. Samotné cvičení nebylo ničím neobvyklým, pozornost veřejnosti však vzbudil fakt, že se vojska po skončení desetidenních manévřů neměla k odchodu. Vedení KSČ se začalo obávat vojenského zásahu. Odsun jednotek začal 12. 7. 1968 a trval až do začátku srpna. 14. – 15. 7. 1968 se konala schůzka vedoucích představitelů SSSR, Bulharska, Maďarska, NDR a Polska, kam českoslovenští zástupci nedorazili, což vyvolalo ostrou kritiku. Výsledkem byl ultimativní dopis pěti zemí, který odsuzoval současný vývoj v ČSSR a vyčetl požadavky, které měly být splněny, což byl doposud nejostřejší oficiální dokument ze strany našich socialistických „přátel“. Splnění těchto požadavků by prakticky znamenalo konec ekonomických reforem. Vedení KSČ schválilo odmítavou odpověď, vznesené požadavky opětovně nebyly splněny a situace gradovala. Vše vyvrcholilo jednáním předsednictva ÚV KSČ v čele s A. Dubčekem se sovětským politbyrem vedeným L. I. Brežněvem v Čierné nad Tisou od 29. 7. do 1. 8. 1968.¹⁵⁷ Jednání bylo přísně tajné, což prakticky vedlo k odříznutí předsednictva od stranického aparátu. Sověti se snažili přesvědčit československé nejužší vedení KSČ o nutnosti přijetí

¹⁵⁶ Cvičení se zúčastnily sovětské, polské a maďarské jednotky spolu s rumunskými a bulharskými pozorovateli a důstojníky.

¹⁵⁷ Podporu obyvatel vyjadřuje i heslo, které provázelo toto setkání: „Jsme s vámi, buďte s námi.“

„Varšavského dopisu“, opačně zase byla snaha objasnit procesy probíhající v ČSSR a vysvětlit, že se KSČ neodchyluje od marxismu-leninismu, z čehož byli nařčeni. Obě strany záhy pochopily, že se jim nepodaří vnutit svým protějškům svou pravdu a tak jediným výstupem z tohoto jednání byla dohoda, že se 3. 8. 1968 uskuteční setkání pěti států a československé delegace v Bratislavě. Tato schůzka měla dle A. Dubčeka překonat „Varšavský dopis“.¹⁵⁸ Přestože na tomto setkání došlo k ustanovení tzv. Brežněvovy doktríny,¹⁵⁹ která byla později aplikována pro ospravedlnění okupace ČSSR, považovalo vedení KSČ výsledky jednání za své vítězství¹⁶⁰ a došlo k jistému uklidnění. Po bratislavské schůzce došlo k značnému uvolnění atmosféry. Stranické vedení považovalo vojenský zásah za nemožný, problémy za překonané a začaly pozvolné přípravy na dlouho očekávaný XIV. sjezd strany, který měl ukázat další cestu. K důvěřivé atmosféře přispěla i oficiální návštěva prezidenta J. B. Tita od 9. do 11. 8. a N. Ceaušeska od 15. do 17. 8. 1968. Tito vrcholní představitelé projevíli podporu ČSSR a ubezpečili stranické vedení, že jejich země nezmění své postoje a nebudou podnikat žádné kroky. To ještě více podpořilo optimismus ve společnosti. Na mnoha politicích se projevila únava z předchozího vývoje a rozhodli se vzít si pár dnů volna před důležitým sjezdem.¹⁶¹

Tou dobou však již bylo o osudu ČSSR, potažmo o ekonomických reformách, rozhodnuto. V noci z 20. na 21. 8. došlo k násilnému vojenskému obsazení ČSSR vojsky Varšavské smlouvy bez vědomí KSČ.¹⁶² Jednalo se o zcela bezprecedentní krok omezující suverenitu státu sovětského bloku.¹⁶³ Tímto okamžikem začíná období tzv. normalizace.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Dubček, A.: *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*, Praha 1993, s.158-182.

¹⁵⁹ Tzv. Brežněvova doktrína říká, že pokud by v některé socialistické zemi došlo k hrozbě odvrácení od socialismu ke kapitalismu, není to problém pouze této země, ale všech socialistických států – tím byl později ospravedlňován vpád „spřátelených“ vojsk na území ČSSR.

¹⁶⁰ Výsledky jednání paradoxně za své vítězství považovaly obě strany.

¹⁶¹ Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990, s.196-197.

¹⁶² Konečné rozhodnutí o vojenském obsazení padlo již 18. 8. večer po zlomení smělého odporu J. Kadára. ČSSR obsadilo 30 plně vyzbrojených divizí, které disponovaly 6300 tanky, 2000 děly a velkým množstvím obrněných vozidel. Jednalo se o největší vojenskou operaci od konce druhé světové války. Československá lidová armáda prakticky neměla šanci na odpor. Nálečka, V.: *Horké krize studené války*, Praha 2010, s.141.

¹⁶³ Ve světových denících byl věnován poměrně velký prostor srpnovým událostem, který vyjadřoval širokou podporu západní společnosti. Hnutí konečkonců připomínalo soudobé procesy v západní Evropě a USA, kde probíhala generační revolta, vzpoury studentů, frustrace ze starých pořádků, odpor k násilí apod. Ve velké politice však byla situace zcela rozdílná a prakticky nebyly provedeny žádné kroky

Sovětská vojenská intervence znamenala zcela zásadní problém v pokračování ekonomických reforem. Hlavní reformátor O. Šik se již nemohl zapojit do procesu tvorby a prosazování ekonomických reforem, neboť ho vpád vojsk zastihl na dovolené v Jugoslávii a vzhledem k tomu, že si nebyl jistý svou bezpečností po případném návratu do své vlasti, rozhodl se pro život v emigraci ve Švýcarsku. Zpočátku ještě byla patrná při tvorbě hospodářské politiky snaha o navázání na Akční program, jak se projevilo např. ve Zprávě o závěrech přijatých na poradě vědeckých ekonomických pracovníků (tzv. teoretické skupiny) k dalšímu postupu při zavádění ekonomické reformy ze září 1968, v jejímž úvodu stojí: „*I v současné situaci musí být zásadní cestou řešení našich hospodářských problémů důsledné rozvíjení komplexu opatření ekonomické reformy, která byla formulována v akčním programu strany a v programovém prohlášení vlády z dubna letošního roku.*“¹⁶⁵ Zpráva považuje za výchozí principy stále samostatnost a nezávislost podniků, zainteresovanost podniků na výsledku své práce, oddělení podnikatelské činnosti od státní administrativy a rozvíjení tržních vztahů. Organizační změny podniků (především tvorba podnikových rad) již nejsou konkretizovány, dle autorů je třeba změny nyní „řáděně promyslet“. Další postup rozvíjení ekonomických metod řízení by se měl zakládat na odstraňování deformací v hodnotové sféře (ceny, kurz měny, daň z obrátu apod.), na postupném uvolňování administrativní kontroly cen, mezd, investic, deviz apod., na vytvoření nových institucionálních vztahů jak v podnikové sféře, tak ve sféře centrálního řízení a na zvládnutí nových metod progresivní centrální ekonomické politiky ve směru rovnováhy konvertibility a žádoucích strukturálních změn. Na konci zprávy je zmíněna účelnost drobného osobního podnikání a nutnost urychleného vydání zákona o podniku.¹⁶⁶

Lidé začali ztrácet důvěru v reálné možnosti stranického vedení dále podporovat reformní kroky. V té době se staly podnikové rady pracujících jedním z mála schválených kroků, které vnesly demokratické prvky v rámci samosprávy. Právě na

západní společnosti, které by se zastaly ČSSR. Na destabilizaci mezinárodních vztahů neměl v té době prakticky nikdo zájem. Tůma, O., Devátá, M.: *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, Praha 2011, s.31-32.

¹⁶⁴ Okolnosti srpnových událostí si zasluhují daleko širší pozornost, nicméně jejich rozsah překračuje rámec této diplomové práce. Kvalitní publikací zabývající se tímto dlouho tabuizovaným tématem je např.: Dienstbier, J. a kol.: *Srpen 1968*, Praha 1990.

¹⁶⁵ Vondrová, J.: *Ekonomická reforma 1965- 1969*, Praha 2012, s.333.

¹⁶⁶ Tamtéž, s.333-338.

podzim roku 1968 došlo k největšímu rozvoji podnikových rad.¹⁶⁷ Princip podílení se na správě podniku přijali občané velmi odpovědně, což se dá usuzovat z toho, že do rad byli voleni převážně vysoce kvalifikovaní pracovníci s dobrou pověstí a předpoklady podnikatelů, nikoli na základě stranické příslušnosti. To však vzbudilo pozornost Sovětského svazu. Již v říjnu došla vláda ČSSR k závěru, že „není nutno dále rozšiřovat experiment rad pracujících“ s tím, že by se podniky měly vrátit k „osvědčeným“ metodám řízení. Proti tomu se však podniky ostře obořily, protože to odporovalo vlastnímu programu strany. Důsledkem tohoto prohlášení, které nebylo nikdy odvoláno, byl paradoxně obrovský nárůst nově vzniklých rad. V prosinci vedení strany rozhodlo, že bude vypracován zákon o podniku,¹⁶⁸ který určí postavení podnikových rad. Návrh zákona o podniku skutečně určoval postavení rad pracujících, které se však značně lišilo od původní myšlenky samostatného funkčního podnikatelského orgánu. Podnikatelské rady měly nově získat postavení pouhé kontrolní komise. Upraven byl také způsob volby do rad – pouze jedna třetina rady měla být volena ze zástupců pracujících, jednu třetinu měly tvořit zástupci podniků a jedna třetina měla být volena státem, přičemž ve všech nejpodstatnějších otázkách, včetně volby ředitele, nesměli být přehlasováni zástupci jmenovaní do rady státem. Takové okleštěné postavení podnikových rad pochopitelně absolutně znehodnotilo původní samosprávné myšlenky a lidé ztratili zájem mít podíl v radách, kde stejně nemohou prosadit nic, co by se nelíbilo zástupcům státu.¹⁶⁹

Paragrafová podoba Návrhu zákona o socialistických podnicích z 21. 4. 1968 mimo podoby a podstaty podnikových rad také stanovila, v jakých formách mohou vznikat odstátněné podniky – jednalo se o společenský podnik, veřejný podnik a účastnický podnik. Zakladatelem těchto podniků je dle zákona stát. Podniky jsou po vymezení vlastního kapitálu a zapsání do podnikového rejstříku nadále již samostatnou právnickou osobou, čímž dochází k „odtržení“ státu od podniku. Stát tedy nadále neručí za závazky podniku, majetkovou odpovědnost přebírá pouze podnik. Ředitel podniku řídí jeho činnost, rozhoduje samostatně, za svou činnost je odpovědný podnikové radě a obsazen je na základě veřejného výběrového řízení. Zákon také stanoví možnost vzniku

¹⁶⁷ Podnikové rady byly v dobové terminologii též nazývány pracující rady, nebo dělnické rady.

¹⁶⁸ Stranické stanovisko bylo popsáno v Návrhu zákona o socialistických podnicích.

¹⁶⁹ Vančura, J.: *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*, Praha 1990, s.130-133.

dozorčích rad, které kontrolují hospodaření podniku a podávají stanovisko k roční účetní uzávěrce. K zániku podniku může dojít jeho sloučením, rozdělením, nebo zrušením (kdy dochází k likvidaci).¹⁷⁰ Na zákon o podniku navazoval vládní Návrh zásad zákona o podnikatelské činnosti, který ještě nebyl v paragrafové podobě. Tento Návrh upravoval všeobecné podmínky podnikání, stanovoval podmínky a výši ukládání sankcí. Značná část návrhu je věnována problematice dominantního postavení – ochraně trhu, zneužití postavení na trhu, omezení hospodářské soutěže a nekalé soutěži. 13. 5. 1969 se k oběma návrhům vyslovalo předsednictvo ÚV KSČ, které se usneslo, že „oba návrhy jsou v souladu se zásadami rozvíjení ekonomické reformy“ a souhlasilo s předložením návrhů Federálnímu shromáždění. Přijaté opatření se však značně lišilo od těchto návrhů, které měly být „dopracovány“, což prakticky znamenalo upadnutí návrhů v zapomnění.¹⁷¹

17. 4. 1969 přijalo zasedání ÚV KSČ návrh na rezignaci A. Dubčeka a na jeho místo byl jmenován Gustáv Husák, což prakticky znamenalo konec posledních nadějí na prosazení hlubších ekonomických reforem.¹⁷² Přesto ještě došlo na projednávání posledního podkladu, i když značně sevřenějšího, který obsahoval jisté reformní kroky. Jednalo se o „Náčrt základní koncepce rozvíjení ekonomické reformy“, na kterém pracovala skupina pod vedením K. Kouby od ledna do května 1969. Hlavním cílem tohoto náčrtu bylo vytvoření racionálně fungujícího trhu všude tam, kde je to možné. Primární příčiny ekonomické nerovnováhy byly spatřovány v inflaci, cenových deformacích a rychlém růstu investic, který způsobuje prohlubující se nerovnováhu na trhu investic. Pro následující dva roky bylo doporučeno:

- provést soubor restriktivních opatření, která se zaměří na utlumení základních ohnisek inflace a na omezení cenových deformací
- postupně a diferencovaně uvolňovat ceny
- zvýšit výhodnost efektivního zahraničního obchodu pro podniky

¹⁷⁰ Vondrová, J.: *Ekonomická reforma 1965- 1969*, Praha 2012, s.385-404.

¹⁷¹ Tamtéž, s.405-416.

¹⁷² Právě tato personální změna nejvíce ovlivnila odmítnutí obou návrhů týkajících se postavení podniků, jak bylo popsáno výše.

- simulovat efektivně působící trh zejména v oblasti cen a ve státním podnikání
- rozvinout kooperativní politiku
- přestavět daňovou soustavu¹⁷³

Posunem tohoto náčrtu byla především pozornost věnovaná peněžnímu a finančnímu trhu, kde byla předpokládána emise různých cenných papírů.¹⁷⁴ Trh cenných papírů se nenazývá kapitálový, ale „trh dlouhodobých peněz“. Podoba tohoto náčrtu nikdy nebyla schválena a zůstala tak pouze na papíře.¹⁷⁵

V období od srpna 1968 do dubna 1969 stále žily naděje na prosazení reformních kroků. Mocenský převrat ze 17. 4 1969 přispěl k odmítnutí veškerých reformních pokusů doznívajícího Pražského jara. Reformní Akční program byl označen za neplatný dokument, pojetí ekonomické reformy z uplynulých let bylo klasifikováno jako revizionistické. Došlo k opětovnému posílení KSČ ve všech oblastech, včetně hospodářství. Centrálně plánované hospodářství se obnovilo v plné síle. Nastala tvrdá realita normalizace. Tvůrci ekonomických reforem byli odstraněni ze svých pracovišť, případně i z vysokých škol kde působili a nebylo jim nadále umožněno ovlivňovat ekonomické dění v ČSSR na té nejvyšší úrovni. Jejich funkce nahradili lidé, kteří neměli zájem a často ani znalosti k tomu, aby mohli vytvářet nové ekonomické reformní úsilí.¹⁷⁶ Všechny tyto kroky vedly k tomu, aby se reformní vývoj 60. let nemohl opakovat.

¹⁷³ Vondrová, J.: *Ekonomická reforma 1965- 1969*, Praha 2012, s.439-449.

¹⁷⁴ Jednalo se o státní, bankovní, podnikové a jiné obligace a akcie.

¹⁷⁵ Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*, Brno 1998, s.54-55.

¹⁷⁶ Více pragmatické individuality, kterým se podařilo zachovat své postavení ve vedení strany, byly permanentně drženy v defenzivě. Batt, J.: *East central Europe from reform to transformation*, London 1991, s.17.

ZÁVĚR

Padesátá léta byla z celosvětového pohledu plná změn a všeobecného napětí. Československo bylo mezinárodním vývojem značně ovlivněno a díky své poloze a mocenskému rozložení sil zaujalo hraniční pozici socialistických a kapitalistických zemí. To znamenalo mimo jiné přechod k centrálně ekonomickému plánování. Ekonomika byla negativně zatížená výdaji na zbrojení, které plynuly z gradování „studené války“. Došlo k masivní přestavbě československého průmyslu ve prospěch těžkého průmyslu na úkor spotřebního, neboť se ČSR měla stát hlavním dodavatelem strojů do zemí RVHP, potažmo celého socialistického bloku (vzhledem k vyspělé úrovni průmyslu z meziválečného období). Byly zpřetrhány obchodní vztahy s kapitalistickými zeměmi, československé podniky musely svou nabídku přeorientovat na Východ. Postupné zrušení embarga na kapitalistické výrobky vedlo k obrovským odbytovým problémům československých podniků.

Celospolečenská nálada v ČSR v poválečném období byla značně levicová. Zklamání z kapitalistického vývoje vyvrcholilo „Vítězným“ únorem a převzetím moci stranou KSČ. Zpočátku fungovala poválečná ekonomika ve smíšeném ekonomickém mechanismu, 1. 1. 1953 se přešlo na sovětský model centrálního plánování, který byl charakteristický detailním zasahováním centra do každé části ekonomiky. Kopírování sovětského modelu ve zcela odlišných podmínkách ČSR vedlo k celé řadě ekonomických problémů. Kritika systému byla velmi nebezpečná, proto zpočátku docházelo k velmi opatrným krokům a pokusům o systémové změny. První ucelenou snahou o zlepšení systému byla tzv. Rozsypalova reforma, která byla praktikována ve třech fázích. Došlo k reorganizaci průmyslu (především k vytvoření VHJ), ke změně způsobu plánování (roční plány měly být v rukou VHJ) spolu se systémem hmotné zainteresovanosti podniků a ke mzdové přestavbě. Ačkoli hlavní makroekonomické údaje z období zavádění a působení reformních kroků (1958 – 1961) byly veskrze pozitivní, narazila Rozsypalova reforma na své limity. Právě optimismus z dobrého vývoje se projevil v tvorbě nesplnitelných cílů pro další období. Došlo k neefektivním

investicím, vysoké rozestavěnosti, což v kombinaci s negativními vnějšími faktory vedlo k selhání reformy a návratu k původnímu stavu doprovázeným stagnací ekonomiky. Náhlé vnější a vnitřní změny ukázaly, že mechanismus centrálního plánování není schopný se adaptovat na nepředvídatelné okolnosti, které nejsou známy při tvorbě plánu. Souhrn použitých ekonomických podnětů a nástrojů se v direktivně centralistickém systému nemohl rozvinout v tržní mechanismus.

Nepříznivý ekonomický stav na začátku 60. let a hledání cest k jeho zlepšení, vedlo k vytvoření velmi silné teoretické základny osobností kolem O. Šika, které se inspirovaly především u kapitalistických autorů. Výsledkem jejich práce byla tzv. Šikova reforma, která stála na zásadách nové soustavy řízení z 19. 1. 1965. Hlavními myšlenkami těchto zásad bylo omezení plánování z centra, samostatně podnikající podniky, tvorba tržních podmínek a volných cen a hrubý důchod, jakožto hlavní kritérium činnosti podniků. Schválení těchto zásad bylo prvním krokem k dalšímu možnému reformování ekonomické soustavy. Prosazování reformních kroků však naráželo na čím dál větší odpor konzervativního vedení KSČ v čele s A. Novotným. O rok později se sice zavedly další částečná opatření, díky kterým došlo k razantnímu snížení počtu ukazatelů určovaných centrem, zároveň však podniky využily nerovnováhu mezi poptávkou a nabídkou k posílení své monopolní moci. Negativní aspekty zavádění nové soustavy byly silnými argumenty v rukou stranického vedení, přesto se stále silněji ozývaly hlasy volající po urychlení zavedení nové soustavy řízení. K 1. 1. 1967 skutečně došlo k zavedení urychlené soustavy řízení, která znamenala doposud největší reformní kroky v zemích socialistického bloku. Základem se stala generální přestavba cen, jednotné odvody do státního rozpočtu a zavedení hmotné zainteresovanosti podniků na hrubém důchodu či zisku. Místo fungujícího tržního prostředí došlo k upevnění monopolní pozice výrobců na trhu, zesílily inflační tendence a rostla zadluženost ve volných měnách. Bylo zřejmé, že je nutné urychleně provést další konkrétní změny tak, aby došlo ke skutečnému vytvoření tržního prostředí, což ovšem nebylo možné se současným stranickým vedením.

Ekonomická situace v ČSSR se stala naléhavým veřejným tématem a není náhodou, že to byl právě O. Šik, který stál za odvoláním A. Novotného z funkce prvního tajemníka strany ÚV KSČ. Nové vedení v čele s A. Dubčekem nijak nebránilo

dalšímu proreformnímu vývoji, což se projevilo ve znění značně demokratizujícího Akčního programu. Jeho část týkající se hospodářské oblasti navazovala na myšlenky teoretické skupiny okolo O. Šika. Následné období bylo ve znamení snahy o urychlené zavedení dalších reformních kroků a zároveň sílící obavy z reakce okolních států. Snahou bylo prosadit vznik podnikových rad, zavést drobné podnikání v oblasti služeb, vytvořit konkurenční prostředí za pomoci malých a středních podniků s určitou formou soukromého vlastnictví. Tvorba institucionálních podmínek pro podporu těchto kroků byla zásadně narušena vpádem „spřátelených“ vojsk do ČSSR ze dne 21. 8. 1968.

I přes vojenský zásah stále žily v období od srpna 1968 do dubna 1969 naděje na prosazení reformních kroků. Došlo k prudkému nárůstu vzniku podnikových rad, ačkoli bylo doporučeno „ukončit experiment“. Reformní postoje se ještě projevily v Návrhu zákona o socialistických podnicích a v Náčrtu základní koncepce rozvíjení ekonomické reformy. Mocenský převrat ze 17. 4. 1969 však definitivně přispěl k odmítnutí veškerých reformních pokusů doznívajícího Pražského jara. Reformní Akční program byl označen za neplatný dokument, pojetí ekonomické reformy z uplynulých let bylo klasifikováno jako revizionistické. Došlo k opětovnému posílení KSČ ve všech oblastech, včetně hospodářství, což vedlo k obnovení centrálně plánovaného hospodářství v jeho plné síle a nástupu období normalizace.

Makroekonomické údaje z druhé poloviny 60. let ukazují, že docházelo k stabilnímu růstu národního důchodu, osobní a společenské spotřeby a produktivity práce. Zároveň se projevily silné inflační tlaky, rostla rozestavěnost, nároky na investice a zásoby a zvyšovalo se napětí v odběratelsko-dodavatelských vztazích. Učiněné reformní kroky přinesly nesporně pozitivní výsledky. Negativní projevy byly způsobeny a prohloubeny především nefunkčností tržního prostředí, kterého se již bohužel nedosáhlo. Přesto je třeba vyzdvihnout věcnost, nadčasovost a odvahu při prosazování těchto kroků.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Seznam použitých českých zdrojů

Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968, 63s.

BERAN, Oldřich. *Urychlit investiční výstavbu.* Praha: Rudé právo, 20. 6. 1956, 4s.

ČERMÁK, Václav, KYSILKA, Hugo. *Vývoj československé ekonomické reformy.* 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970, 41s.

DIENTSBIER, Jiří a kol.: *Srpen 1968.* 1. vyd. Praha: Práce, 1990, 217s. ISBN 80-208-0028-X.

DOLANSKÝ, Jaromír. *Za vyšší efektivnost československého národního hospodářství: referát na zasedání ÚVKSC 27. -28. 2. 1957.* Praha: ÚV KSČ, 1957, 32s.

FREJKA, Ludvík. *O ekonomii kapitalismu a socialismu.* 1. vyd. Praha: Svoboda, 1951, 164s.

CHYBA, Antonín, BARVÍK, Jaromír. *Vývoj československé ekonomiky a hospodářská politika KSČ.* 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, 258s.

KABELE, Jiří. *Z kapitalismu do socialismu a zpět.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005, 582s. ISBN 80-246-1127-9.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1945 – 1948: 1. část.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, 153s. ISBN 80-04-25699-6.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948 – 1953: 2. část.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, 146s. ISBN 80-04-25700-3.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1956: 3. část.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, 146s. ISBN 80-04-25745-3.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967 – 1969: 4. část.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993, 81s. ISBN 80-04-26142-6.

KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004, 407s. ISBN 80-246-0655-0.

KAPLAN, Karel. *Československo v RVHP 1949 – 1956.* 1. vyd. Praha: Akademie věd České republiky. Ústav pro soudobé dějiny, 1995, 519s. ISBN 80-85270-43-9.

KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968. [Díl 1] I. Československo a rozpory v sovětském bloku; II. Reforma trvale nemocné ekonomiky.* 1. vyd. Brno: Doplněk, 2000, 323 s. ISBN 80-7239-061-9.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968: společnost a moc.* 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal 2008, 828s. ISBN 978 – 80-87029-31-2.

KAPLAN, Karel. *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957 – 1967.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002, 234s. ISBN 80-246-0417-5.

KAPLAN, Karel. *Znárodnění a socialismus.* Praha: Práce, 1968, 260s.

KODET, Zdeněk. *Hmotná zainteresovanost v průmyslu ČSSR.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 133s.

KOMENDA, Bohumil. *Ekonomické funkce a působení velkoobchodních cen.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, 256s.

KSČ - Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – komise – ekonomická komise ÚV KSČ 1963 – 1968, NAD 1261, NA – A ÚV KSČ, f. 10/4, sv. 4, a. j. 9, inf. 3(EK 610).

KSČ - Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – komise – ekonomická komise ÚV KSČ 1963 – 1968, NAD 1261, NA – A ÚV KSČ, f. 10/4, sv. 5, a. j. 10, b. 1(EK 653).

KSČ – Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – předsednictvo, NAD 1261, NA – A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 31, a. j. 32, inf. 10.

KRÁTKÝ, Karel. *Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války.* 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, 541s. ISBN 978-80-7380-185-4.

KRIEGER, Joel. *Oxfordský slovník světové politiky.* 1. vyd. Praha: Ottovo nakladatelství, 2000, 1090s. ISBN 80-7181-463-6.

NÁLEVKA, Vladimír. *Horké krize studené války.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2010, 196s. ISBN 978-80-7429-011-4.

NÁLEVKA, Vladimír. *Studená válka.* 1. vyd. Praha: Triton, 2003, 234s. ISBN 80-7254-327-X.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, Období 1945 – 1992.* 1. vyd. Brno: Doplněk, 2009, 1002s. ISBN 978-80-7239-228-5.

RATAJ, Jan. *KSČ a Československo I. (1945 – 1960).* 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2003, 199s. ISBN 80-245-0642-4.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, 2010, 503s. ISBN 978-80-7308-303-8.

ROZSYPAL, Kurt. *Československé národní hospodářství po 2. světové válce*. Praha: Orbis, 1974, 143s.

ROZSYPAL, Kurt - FRANCE, Karol a kol. *Národohospodářské plánování*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, 381s.

ROZSYPAL, Kurt. *Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1978, 531s.

ROZSYPAL, Kurt. *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964 (paměti)*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1999, 96s. ISBN 80-7079-155-1.

SCHUMPETER, Joseph, Alois. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, 470s.

ŠIK, Ota. *Ekonomické reformy a demokratizace*. 1. vyd. Köln: Index, 1987, 256s.

ŠIK, Ota. *Ekonomika, zájmy, politika: (jejich vzájemné vztahy do socialismu)*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1962, 587s.

ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta; Zürich: Polygon, 1990, 315s.

ŠIK, Ota. *K problematice socialistických zbožních vztahů*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 400s.

ŠIK, Ota. *Na prahu nové etapy vývoje socialistického hospodářství*. Praha: Rudé právo, 5. 6. 1966, 8s.

ŠIK, Ota. *Příspěvek k analýze našeho hospodářského rozvoje*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1965, 65s.

ŠIK, Ota. *Z diskuze na zasedání KSČ ve dnech 18. – 19. prosince 1963 : Soudruh Ota Šik*. Praha: Rudé právo, 22. 12. 1963, 6s.

ŠOLCOVÁ, Marta. *Od celostátní konference KSČ 1956 k XI. Sjezdu KSČ 1958*. 1. vyd. Olomouc: Univerzitní knihovna, 1958, 37s.

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998, 120s. ISBN 80-7239-005-8.

TŮMA, Oldřich, DEVÁTÁ, Markéta. *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*, 1. vyd. Praha: Akademie věd České republiky. Ústav pro soudobé dějiny, 2011, 229s. ISBN 978-80-7285-119-5.

USNESENÍ ÚV KSČ. *O hlavních směrech zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství*. Praha: Rudé právo, 30. 1. 1965, 6s.

USNESENÍ ÚV KSČ. *O zásadách zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví*. Praha: Rudé právo, 27. 2. 1958, 4s.

USNESENÍ ÚV KSČ. *Usnesení celostátní konference KSČ v roce 1956*. Praha: Rudé právo – příloha, 16. 6. 1956, 15s.

VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1990, 156s. ISBN 80-204-0179-2.

VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny mezinárodních vztahů*. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 606s. ISBN 978-80-7380-018-5.

Vondrová, Jitka. *Ekonomická reforma 1965- 1969*. 1. vyd. Praha: Ústav pro novodobé dějiny AV ČR, 2010, 485s. ISBN 978-80-7285-131-7.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

BATT, Judy. *East central Europe from reform to transformation*. 1st pub. London: Pinter Publishers, 1991, 129s. ISBN 0-86187-087-5.

MYANT, Martin. *The czechoslovak economy 1948 – 1988 : The battle for economic reform*. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, 316s. ISBN 978-0-521-14376-9.

PIGOU, Arthur Cecil. *Socialism versus Capitalism*. 1st pub. London: Macmillan and Co., Limited, 1937, 139s.

Seznam použitých internetových zdrojů

[Http://www.cojeco.cz](http://www.cojeco.cz) [online]. [cit. 2013-03-04]. Dostupné z: http://www.cojeco.cz/index.php?id_desc=37278&s_lang=2&detail=1.

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Seznam tabulek

TABULKA Č. 1: ROZDÍLY MEZI KAPITALISMEM A SOCIALISMEM V KLÍČOVÝCH OBLASTECH	4
TABULKA Č. 2: PODÍL EXTENZIVNÍCH A INTENZIVNÍCH FAKTORŮ NA TEMPU RŮSTU NÁRODNÍHO DŮCHODU V PROCENTECH V OBDOBÍ 1951 – 1970	16
TABULKA Č. 3: POKLES EFEKTIVNOSTI INVESTIC 1950 - 1963	30

Seznam grafů

GRAF Č. 1: VÝVOJ NÁRODNÍHO DŮCHODU V ČSSR V LETECH 1961 – 1965 V %	24
GRAF Č. 2: VÝVOJ NÁRODNÍHO DŮCHODU V ČSSR V LETECH 1966 – 1970 V %	47

SEZNAM ZKRATEK

- ČLR – Čínská lidová republika
ČSAV – Československá akademie věd
ČSR – Československá republika
ČSSR – Československá socialistická republika
EHS – Evropské hospodářské společenství
ESUO – Evropské sdružení uhlí a oceli
ESVO – Evropské sdružení volného obchodu
EURATOM – Evropské sdružení uhlí a oceli
KSČ – Komunistická strana Československa
KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
NDR – Německá demokratická republika
RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci
SKŘO – Státní komise pro řízení a rozvoj
SPH – socialistické podnikové hospodářství
SPK – Státní plánovací komise
SSSR – Sovětský svaz
SÚP – Státní úřad plánovací
USA – Spojené státy americké
ÚPK – Ústřední plánovací komise
ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSSS – Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
VHJ – Výrobně hospodářská jednotka

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Miroslav Bříza

Obor: Evropská hospodářskosprávní studia (Mgr. EHS)

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Centrálně plánované hospodářství a pokus o jeho reformu v 50. a 60. letech 20. stol.

Rok: 2012/2013

Počet stran textu bez příloh: 62

Počet titulů české literatury a pramenů: 51

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 3

Počet internetových zdrojů: 1

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jakub Rákosník, Ph.D.